

דוד הלל נדאף, שיקאגא
לזכר נשמת מרן הגאון רבי אהרן הלוי סולוביציק זצ"ל

מאמרים בעניני ימי הדין

תוכן המאמרים

תשס"ב - גמר חתימת הדין בהושענא רבה

תשס"ג - גדרי מצוות התשובה של כל השנה ושל יום הכפורים

תשס"ד (א) - עוד בענין גמר חתימת הדין בהושענא רבה

תשס"ד (ב) - גדר הטהרה כתנאי במצוות התשובה וקבלת התורה של יום הכפורים

תשס"ה - הנהגות מיוחדות לעשרת ימי תשובה וסימנא מילתא היא

תשס"ו - מקומן של החרטה ואזיבת החטא בסדר התשובה והיודוי

ערב הושענא רבה התשס"ב

יום הלוויית מרן הגאון הרב אהרן הלוי סולוביציק זצ"ל בשיקגו.¹

אלו הדברים שנתבארו לי בלימודי מענינא דיומא כמעט בנשימה אחת וכהרף עין בעמדי קרוב לארון הרב המנוח ע"ה בעת אמירת תהלים קודם שהספידו אותו בניו שיחיו, והעליתים על הכתב בו ביום בדחילו ורחימו לזכר ולעילוי נשמתו:

(א) מקובל בישראל על פי ספרים וסופרים שגמר חתימת הדין של יום הכיפורים הוא ביום הושענא רבה. (כף החיים, או"ח סימן תרס"ד, ס"ק א'-ב', ח"י; ראה זוהר בראשית ר"כ, זוהר שמות קמ"ב.)² רבינו צבי אלימלך מדינוב ביאר את הדברים על פי מאמרם ז"ל (עבודה זרה כ"ט): שדבר חשוב הנשלח ביד עכו"ם צריך חותם בתוך חותם דכולי האי לא טרחי ומזיפי. ואין לך דבר חשוב בעולם כישראל. על כן, אף שנחתם גזר דינם לטובה ביום הכיפורים, עדיין זקוקים לחותם בתוך חותם ביום הושענא רבה להגן מפני טענות הקליפות והמקטרגים נגד פסק הדין, דכולי האי לא טרחי לקטרג. (ספר בני יששכר מאמר י"ב לחודש תשרי, סימן א.)³

הסביר עוד רבינו צבי אלימלך ודייק שלא אמרו חז"ל "ב' חתימות" אלא "חותם בתוך חותם" דוקא מסיבת מה שכתב רבינו הרמ"ז שאותיות המילוי של תיבת "חותם" (ח"ת, וא"ו, תא"ו, מ"ם) הן בגימטריא גם כן חות"ם (454), זאת אומרת שעצם המילה "חותם" רומז לחותם בתוך חותם.³ (שם; וכן הוא בספרו אגרא

¹ תודתי נתונה לאחיני היקר, ר' יצחק מזרחי נ"י, שעבר על טיוטה של חיבור זה (לרבות ההוספות) בהבנה עמוקה ובדייקנות מרובה והציע כמה וכמה הצעות מועילות לתקן ולזכך הלשון והסגנון (אבל כל השגיאות והסתרבליות הנשארות על חשבוני הן, כמובן).

² עיין בספר כתר שם טוב להרב החכם ר' שם טוב גאנין (חלק ז', ק"מ-קמ"ג) שהאריך למצוא המקורות והטעמים לדבר זה. וכתב רבינו יעקב מעמדין בסידורו שיש זכר לדבר מן התורה במה שהקב"ה קרא לאדם הראשון אחר שאכל מעץ הדעת 'שבו ראש השנה, א' ויאמר לו איכה' (בראשית ג':ט) - רמז לו במילת איכה שיהא דינו נגמר בשלושה פרקים בימי תשרי: ' (וכן מצאתי גם ה' ימים בו, הושענא רבה, חותם הדין, שחל אז ביום כ' שבו יום כפורים, גמר הדין; ובהשלים יום הדין; בספר ילקוט ראובני, חלק ערכים ונושאים, ערך ר"ה בשם ספר עשרה מאמרות.) דורשי רשומות נתנו עוד סימן לדבר: ושמענא רבה. (שני לוחות היום כיפור, יאש השנה, כלול, א' אריה שאג מי לא ירא' (עמוס ג':ח) - ארי"ה ראשי תיבות הברית, מסכת ראש השנה, ר"פ נר מצוה.) ומיראת הארי"ה, הלוואי שיקוים בנו הכתוב "אחרי ה' ילכו כאריה ישאג כי הוא ישאג ויחרדו בנים מים. יחרדו כציפור ממצרים וכיונה מארץ אשור והושבתים על בתיהם נאום ה'." (הושע י"א-י"ב-י"א).³ בספרו רגל ישרה (מערכת ח', סימן מ"ב), כשדיבר רבינו צבי אלימלך בהקשר אחר מענין "חותם בתוך חותם", סיים בזה הלשון:

דפרקא, רמז ש"ג.) על דרך זה נ' אמר שגמר חתימת הדין של הושענא רבה הוא כמילוי לגמר דין של יום הכיפורים.⁴

ב) יש להבין עוד מעט מענין זה על פי מה שכתב רבינו יוסף חיים בספר בן איש חי-חלק הדרושים (פרשת תולדות, ד"ה ויתן לך) שהאותיות של איזה שם של דבר הן צינורות לשפע הויות וחיות, ועל ידי גילוי אותיות המילוי של שמו הפשוט הכבושות באותיותיו הצינורות מתוספות והשפע מתרבה.⁵ בזה מובן מאמרם הסתום של חז"ל בבראשית רבה על ברכת "ויתן לך" של יצחק אע"ה: "יתן ויחזור ויתן, יתן לך ברכה ויתן לך כבושהו". היינו בקשה ליתן ברכה פשוטה וגם לגלות צינורות מילוי הברכה כדי להרבות בשפע הטוב. והאותיות האחרונות של מילוי תיבת "ברכה" הן שפת"י (בי"ת, רי"ש, כ"ף, ה"י). על כן תקנו אמירת "אדנ" שפתי תפתח וכו'" קודם י"ח ברכות כתפילה אריכתא, שזו בקשה לפתוח ולהוסיף אותיות המילוי על אותיות המילה הפשוטה כדי להרבות שפע הברכה.

על פי דברי הרב בן איש חי אפשר לומר שירידת שפע החיים והישועה והרחמים שנגזר ביום הכיפורים הוא דרך אותיות חותם הפשוט של הדין, ואותיות מילוי החותם מתגלים ביום הושענא רבה להוסיף צינורות ולהרבות השפע.

ג) להעמיק קצת בסגנון אחר נעיין במה שכתב רבי יצחק הוטנר בספר פחד יצחק (מאמר כ"ג לראש השנה, סימנים ז' ח-ח') שאין חתימת דינו של אדם ענין הנעשה מחוץ למצבו, כמשפט בשר ודם. בבית דין של מטה תוכן פסק הדין בהתחלה זהה למה שכתוב לבסוף בחתימתו. לא כן הדברים בדיני שמים. בבית דין של מעלה חתימת פסק הדין הינה מקבילה לרושם בנפש ולב הנידון של חטאיו וזכויותיו שהישפט עליהם מקודם. זאת אומרת, החתימה בעליונים אינה אלא השתקפות של הרושם בתחתונים. ככל שהחטאים ומעשים הטובים חלחלו יותר להשאיר רושם במעמקי נפשו וליבו של הנשפט כן במקביל חודר החותם למעלה יותר למעמקי תוכן פסק דינו. וכשם שעצם הפסק הוא דיון בגופי חטאיו וזכויותיו של אדם כך החתימה דנה על עומק הרושם בנפשו וליבו, כפסק נוסף על שיעור החזירה של הרע והטוב בקרב האדם. (השווה דברי רבי יוסף יהודה ליב בלוח בשיעורי דעת, ח"א, קפ"ט.) ובה מובן לימוד הגמרא (ראש השנה י"ח.) מהפסוק בירמיהו (פרק ב') "נכתם עוונך לפני" שיש חתימה גם לגזר דין של ציבור, אף ש"נכתם" בא משורש כתם ואינו מלשון חותם. היינו שהחתימה מקבילה לכתם בנפש ולב הנידון.

ד) על פי דרכו של הרב הוטנר יש להבין ההיתכנות והתפקיד של גמר החתימה בהושענא רבה לאחר כתיבת וחתימת הדין בימים הנוראים. שהרי יש להקשות כדלהלן על דברי בעל בני יששכר המובאים בקטע א'. מאחר שכבר נכתב ונחתם הדין של שנה שעברה בראש השנה ויום הכיפורים, לכאורה שוב לא שייך שום קטרוג או סגור בנוגע לגזר דינה ואין צורך להכחיש שום טענה או הגנה נגדו. הלא כבר יצאנו מאותו שיקול ונכנסנו לחשבון חדש של עוונות וזכויות. ואם כבר נחתם גזר דינו של אדם ביום הכיפורים בין לטוב בין

(.continued)

"והבן מאוד ומאוד כי יראתי בפצותי פי וכבוד אלקים הסתר דבר, והשם הטוב יכפר בעדני."

כדאי להשוות דברי השל"ה הקדוש בענין זה (ספר שני לוחות הברית לרבינו ישעיה איש הורוויץ, מסכת סוכה, פרק תורה אור): "ודע כי הכל נרמז בסוד י', סוד עשרת ימי תשובה. והי' במילואה היא יו"ד, המילוי [יו"ד] עולה גם כן י'. כבר כתבתי לעיל בדרושים הלשון שאמר רבותינו ז"ל (ראש השנה י"ח.) עשרה ימים שבין ראש השנה ליום כפורים, לכאורה אין הלשון מדוקדק, דהא אין בין ראש השנה ליום כפורים רק שבע ימים. . . . וכתבתי שרומז גם כן על עשרה ימים שבין יום כפורים להושענא רבה, כי מצינו יום כפורים נקרא ראש השנה, כמו שנאמר בראש השנה בעשור לחודש [יחזקאל מ'א:'], וגמר יום כפורים הוא הושענא רבה, שאז נשלם החתימה ונגמר יום כפורים במילואו וטובו. ומאחר שיצדק שם של ראש השנה ביום כפורים ושם של יום כפורים בהושענא רבה, וביניהם עשרה ימים, הרי עשרה ימים בין ראש השנה ליום כפורים. אבל עשרת ימי תשובה הראשונים הם העיקרים והם עצם עשרה, ועשרה ימים שאחר זה הם גם כן ענפי תשובה, והם מילוי של יו"ד. והמילוי הוא אותיות ד"ו, ד' הם ארבעה ימים שבין יום כפורים לסוכות, ו' הם ששת ימי סוכות, ואחר גמר יו"ד במילואה, אז היום שאחריו הוא גמר החתימה."

במקום אחר הביא יסוד זה הרב בן איש חי בשם ספר ערבי נחל. (ספר בן איש חי-חלק הדרושים, סוף פרשת כי תשא.)⁵ והוא יסוד נפוץ בכתבי הרב בן איש חי.

למוטב, מה בכך לענין אותו הדיון אם חטא או הטיב אחר כך. אין בזה שום קטרוג או הגנה נגד גזר דינו שעבר, רק קטרוג או סנגור לחשבון החדש. ולחשבון זה, ריבוי חותמות גזר הדין שעבר ודאי אינו מעלה ואינו מוריד. (וקשה לי טובא מה שכתב הגאון בעל בני יששכר שהקליפות מקטרגים אחר יום הכיפורים "לומר ח"ו שיגרום החטא.")

ה) כדי להבין הענין לפי גישת הרב הוטנר אקדים שבעשרת ימי תשובה אנו נסוגים ממהומת החיים המעשיים כדי להמליך את הקב"ה עלינו ולתקן עצמינו בעבודתו. (עיי' מה שכתב רבי שלמה אבינר מענין זה בספר טל חרמון-מועדים, 52-53). בעת הזאת של הימצאו וקירבתו אלינו אנו גם יוצאים מ"רשות הרבים" של החיים החברתיים, עולם הציבור והחיצוניות, ונכנסים ל"רשות היחיד", עולם הבדידות והפנימיות. (עיי' ראש השנה י"ח, תענית ח, ופחד יצחק, מאמר כ"ו לראש השנה). וחייב כל אחד ואחד בינו לבין עצמו, מתוך פרישות מחייו הרגילים, לחזור לעומק תוכיותו ולעיי' בכל נטייתו, מחשבותיו, דעותיו, מידותיו ומעשיו כדי לזככם ולטהרם ולחזור בתשובה שלימה. מתוך מצב זה של הרחקה מהחיים הרגילים (וביום הכיפורים, כמעט מכל עניני הגוף) נכתב ונחתם גזר דיננו.

אכן במוצאי יום הכיפורים, אחר נעילת השער וסיום פרק זה, אנו חוזרים לפעילותינו הרגילים בחיים המעשיים והחברתיים. עוסקים תיכף ומיד בבנין הסוכה, קונים ארבעת המינים ועוסקים בשאר הכנות לחג. גם פונים שוב לעסקינו, עיסוקינו והתייחסויותינו הרגילים בכלל, עד שבחג הסוכות חוזרים קצב החיים במילואם תוך כדי עבודתנו בשמחה.

ו) בחזרת החיים לאיתנם ותכונתם הרגילים ובהשתלבותנו בכל בחינותיהם, שפיר יש מקום לקטרג בנוגע לחתימת גזר דיננו שעבר, היינו פסק הדין שנגזר מתוך מצבינו הארעי של עשרת ימי תשובה, על עומק הרושם בנפשינו ולבבינו של מעשינו אז. דלא הרי זה כהרי זה - אינו דומה לחול הרושם ושיעור עומקו מתוך שלילת החיים הרגילים לחלחלו ועומקו מתוך השתקעותנו בהם. ויש טענה חזקה שהרושם הטוב ביום הכיפורים לא ישאר אחר כך בעינו, אלא יכה וידהה (ולהפך ברושם הרע), ושמדידת עומקו צריך להיות אחר יציאתנו מ"דירת ארעי" של פרישות, התבודדות והסיח הדעת מעיסוקנו המצויים, ורק בכניסתנו ל"דירת קבע" של החיים הרגילים בכל חובותיהם ומועקותיהם ראוי למדוד.

לבטל טענה זו ולסתום פיות המקטרגים בא גמר חתימת הדין בסיום חג הסוכה, ביום הושענא רבה, כחותם בתוך חותם לדון שוב על עומק הרושם בנפשינו ובלבבינו בחזרתנו לאכילה ושתייה, לבנין, למקח וממכר, לחברתיות ולכל ענפי החיים. וזה מילוי החותם של יום הכיפורים מתוך עיצומם של החיים בהושענא רבה.

ז) אסיים במה שכתוב בספר בני יששכר שאותיות המילוי של תיבת לב (למ"ד, בי"ת) עולות בגימטריא מספר חות"ם (454). (מאמר י"ג לחודש תשרי, סימן ג'; וכן הוא בספר אגרא דפרקא להגאון בעל בני יששכר, רמז שכ"ד). זה מורה על ההתאמה של חתימת הדין עם מילוי לב הנידון ברושם מעשיו כדברי הרב הוטנר. זאת ועוד, שבזה נרמז סוד פתיחת הצינורות הנסתרות ומשיכת ריבוי שפע החיות והברכה הנובע מגילוי אותיות המילוי כנ"ל קטע ב', והיינו לשים אותיות המילה הפשוטה כחותם על הלב, בבחינת "והשבת אל לבבך" (דברים ד':ל"ט), לחזור ולהיכנס לעומקו. באמת שני הענינים אחד הם, והבן כי קצרתי.

יהי רצון מלפני אבינו שבשמים שנוכה לשים זכר תורת וצדקת הרב המנוח לברכה כחותם על לבבינו להיות רישומם ניכר בנו כדי למשוך יניקה מריבוי שפע מילוי זכותו, שיגן עלינו. אכ"ר.

הוספה לשנת תשס"ג הבעל"ט

אלול תשס"ב.

לעת התקרב הילולה הראשונה של מרן הגאון הרב אהרן הלוי סולוביציק זצ"ל, ראוי להוסיף על הנ"ל לזכר ולעילוי נשמתו.

ח) בע"ה הביטי נפלאות מתורת הקדוש רבינו שמשון מאוסטרופליא הי"ד (ספר ניצוצי שמשון, 101) על מאמרם ז"ל (יומא פ"ו.) גדולה תשובה שמגעת עד כסא הכבוד, שחשבון צירוף אותיות "כסא הכבוד" פשוט, כפול, משולש, מרובע, וכו' - כדלהלן: כ', כ"ס, כס"א, כס"א ה', כס"א ה"כ, כס"א הכ"ב, כס"א הכב"ו, כס"א הכבו"ד - עולה כמנין תשוב"ה (713). (גישה זו בביאור דברי חז"ל מצאנו כבר בפירוש המזרחי לרש"י, דברים כ"ז:ח', כאשר העיר רבינו שמשון עצמו; וכן בפירושי באר היטב שם, ובפירושי באר היטב ושפתי חכמים על דברים א"ה.) ואף שסיים רבינו שמשון "ושאר הסוד יראתי לגשת לפניך", נמשיך קצת ואולי נשיג איזה הבנה פשוטה המתאימה לאנשים כערכי.

התרחבות מסוג המילואים שזכרנו למעלה (קטעים א', ב' וז') באה בבת אחת, זאת אומרת שאותיות המילוי באות כאחת עם אותיות המילה הפשוטה שהן משלימות, ככלי שלם ומפואר שנגמר מלאכתו. אבל הצירוף שזכר רבינו שמשון הוא מסוג אחר של התרחבות הבא בהדרגה, שלב אחר שלב עד שנגמרת מלאכת בנין כלי פשוט. הסוג הראשון מורה על שלימות המושג מכבר והסוג השני מורה על תהליך השגת השלימות. בשילוב תובנה זו ויסודו של הגרי"ח (למעלה קטע ב') אפשר ללמוד מדברי רבינו שמשון שהתשובה היא תהליך של תיקון צינורות השפע שמקשרות החוטא ועולמו לאביו שבשמים.

ט) יש כמה תוצאות מחטא: (1) החוטא מטנף נשמתו ומתרחק מהקדוש ברוך הוא; (2) החוטא מעמיד מסך המבדיל בינו לבין התורה; (3) והחוטא מקלקל צינורות השפע. ובאמת כל אותן התוצאות הן רק בחינות שונות ותיאורים שונים של הקלקול היסודי של החטא. על התוצאה השנייה כתב רבינו אליהו וידאש בספר ראשית חכמה (פתיחה לשער התשובה) שהתורה לא תשרה מפני רוחניותה אלא בנשמה טהורה מכל סיג ופגם. על כן הכל צריכים לתשובה קודם שיזכו אל שום מעלה בתורה. ובספר באר מים חיים (בראשית א' כ"ו, ד"ה וזה בישראל) כתב רבינו חיים מטשערנאוויץ בשם חכמי האמת שצריך להתוודות על חטאיו ולחזור בתשובה לפני בוראו קודם לימוד תורה. (ע"ע שער התפילה להגאון הנ"ל, שער ח' פרק ל'; באר הטיב על שולחן ערוך, אורח חיים, סימן תקע"א, ס"ק א'; מגרת זהב, פרשת תזריע; אגרא דפרקא, רמזים קכ"ה, קע"ח.)

י) על התוצאה השלישית הנ"ל, כתב רבינו אליהו וידאש בספר ראשית חכמה (שער התשובה, פרק ב'):

המשל אל סילון המים המקלח מן המעיין והמים ההם הולכים להשקות כמה גנים ופרדסים ושדות וכרמים ובא אחד בשטותו והוליך סלון המים אל האשפה לריק מקום שאין בו תועלת שבעל המעיין יכעוס עליו, אחד שבטל להשקות גנותיו הטובות, והב' שקלקל הצינור ושברו. והנמשל הוא יותר חמור בעונשו מן המשל, כי החוטא מלבד מה שקלקל צנורי השפע מלבוא אל מקומם הראוי, מוליכם אל מקום שהכעיס את המלך ה' צבאות והוא שהוא מוציא הקדושה אל הטומאה מקום הצריך שיהיה יבש וחרב הוא משקה ומרוה אותו. . . ואופן התשובה הוא לתקן הצינורות הנשברים ולהחזיר השפע אל מקומו. . .

והדברים מבהילים עד מאוד. (ע"ע בספר סידורו של שבת לרבינו חיים מטשערנאוויץ, חלק א', שורש ו', ענף ב', עלה ו').

י"א) בנוגע לתוצאה הראשונה הנ"ל, ידועים ומפורסמים הם דברי רבינו יונה בשערי תשובה (שער א', סעיף ט), וזה לשונו:

והנה מדרגות רבות לתשובה, ולפי המדרגות יתקרב האדם אל הקדוש ברוך הוא. ואמנם לכל תשובה תמצא סליחה, אך לא תטהר הנפש טוהר שלם להיות העונות כלא היו, זולתי כאשר יטהר האדם את לבו ויכין את רוחו כאשר יתבאר. וכענין הבגד הצריך כבוס, כי המעט מן הכבוס יועיל בו להעביר הגעל ממנו, אך לפי רוב הכבוס יתלבן. וכן כתוב (תהלים נא, ד): "הרב כבסני מעוני", ותכבס הנפש מן העון כפי אשר תכבס את לבה, שנאמר (ירמיה ד, יד): "כבסי מרעה לבך ירושלים". . . . אכן כל תשובה מועילה. . .

הרב הוטנר הבין מזה (פחד יצחק, מאמר ל"ג לראש השנה, סימן א') שאין שום תנועת הנפש בכיוון התשובה שלא תהיה בה משום העברת געל אף שלא נתקיימו עיקרי התשובה שמפרט רבינו יונה אחר הקטע המצוטט. לפי זה, כל תנועה קלה של תשובה נכללת במצוות "ושבת עד ה' אלקיך" להיות בה תועלת כלפי מעלה לנקות האדם מלכלוך חטאיו ולקבל סליחה באיזה מידה, אף שאינו מלבנו ומטהרו מהכתם הנשאר.

נכון להדגיש אמנם, שלקבל סליחה, ולו בדרגה הכי נמוכה, נחוץ הוא קיום שלוש עמודי התשובה המעכבים על פי ההלכה - חרטה על העבר, קבלה לעתיד וידוי. (פחד יצחק, מאמר ל"א ליום הכפורים, סימן י'). עיין שערי תשובה, שער א', סעיף י"ט; רמב"ם, הלכות תשובה פ"ב, ה"ב). מכל מקום, ברמה התחתונה תועיל כל תנועה קלה לצד חרטה עם קבלה וידוי אפילו בשפה רפה. (עיין פחד יצחק, מאמר כ"ג לראש השנה, סימן ה'; ספר בעל שם טוב על התורה, פרשת נצבים, סעיף ט'). ויש להוסיף שאפילו החוטא בעון בין אדם לחבירו כמו גזלן נחשב לצדיק גמור בהרהור בעלמא כשגמר בליבו להשיב הגזילה ולפייס את חבירו אף שעדיין לא עשה כן, וכמו שכתבו הבית שמואל והחלקת מחוקק בש"ע אבן העזר סימן ל"ח. (עיין בנחל קדומים להגאון חיד"א, דברים ל"ד, ול"ב:ל"ט; תקנת השבין לרבינו צדוק הכהן, אות ט'; שער התפלה לרבינו חיים מטשערנאוויץ, מבוא השער, פרק י"ט). והתשובה באמת קרובה אלינו מאוד לעשותה.

י"ב) חידוש מדהים חידש רבי שמחה זיסל זיו בענין זה באמרו שאין הקדוש ברוך הוא מקפיד כל כך אפילו על עוונות חמורות כאשר החוטא מכיר עוונותיו בליבו ועל ידי זה הוא פתוח להשתנות ועומד לקבל תוכחה. אף שעדיין עומד בסורו ולא פנה ליבו לקיים עמודי התשובה המעכבים על פי דין, בכל זאת הוא ראוי וקרוב לתשובה והקדוש ברוך הוא מאריך אפו באהבתו אותו ומחכה לתשובתו. הנהגתו ית' היא אחרת בחוטא קשה עורף המתעלם מהכרת עוונותיו בליבו, בין מצד הצדקה עצמית, בין מצד שביעות רצון עצמית ובין מצד איטום הלב. חוטא כזה אינו עומד לשוב ושונא תוכחות עד שהוא כמחוסן מפני התשובה וכמעט אין לו תקוה מאחר שלא יאבה ה' סלוח לו ומוכן לעונשו כרגע. (התבונה, חוברת ב', אלול תש"ח, חלק המוסר, מאמרים מכתבי הסבא מקלם, מאמר ל"א. עיין ספר בעל שם טוב על התורה, פרשת נצבים, סעיף י'). יוצא מזה שנכונותו של החוטא לתשובה, אף שלא שב בכלל (ומכל שכן אם קיים אחד מעמודי התשובה אפילו במקצת), פועל להפיק רצון טוב ואריכת אפים מלמעלה.⁶

י"ג) נמצא שיש רצף של תשובה המתחילה במחירת של הכרת החטא בלב, ומשם אפשר לעלות לדרגה התחתונה של התשובה ולקבל מעט מן הכיבוס והסליחה, והמסתיים אחר כמה וכמה עליות בגבהי מרומים של ליבון וטהרה לחלוטין, ומגיעה עד דרגת כסא הכבוד, מקום מחצבת הנשמה הטהורה. יש תשובה שלימה ויש תשובה למחצה, לשליש ולרביע. אכן לכולם תמצא כיבוס וסליחה במידה מסוימת. וכמו שכל תשובה מועילה לפי דרגתה לכיבוס וסליחה כן מועילה לקרב החוטא להקדוש ברוך הוא, להעביר המסך המבדיל בינו לבין התורה ולתקן צינורות השפע, הכל לפי דרגת תשובתו. וזכר לדבר בדברי רבינו שמשון (למעלה קטע ח')

שוב מצאתי בספר שירת דוד עה"ת לרבי אהרן דוד גולדברג (דברים ל:א-ב') שכמה ראשונים סוברים כדעת הסבא מקלם.⁶ עיין בפירוש הרמב"ן עה"ת (דברים ל"א:ז-י"ח), בדרשות הר"ן (דרוש י') ובספר בית אלקים לרבינו המבי"ט (שער התשובה, פרק י"ב). ומלשון המבי"ט (שם) נראה שעמודי התשובה אינם מעכבים זה את זה ויש קיום של מצוות תשובה במקצת אפילו באחד מהם, למשל בחרטה בלי עזיבת החטא, ולא כמו שכתבנו למעלה סוף קטע י"א. לשיטות אלו, מובנים היטב דברי מרן הכהן הגדול הגה"צ ראי"ה קוק, זצ"ל (הי"ע) במענתו לתמיהת הגאון רידב"ז על הנהגתו לקרב אפילו פושעי ישראל (אגרות הראיה, חלק ב', אגרת תקכ"ב, דף קנ"ג): "ועל טענתו השני, אודיעו שכמאז כן היום הנני מתעב את הרע של הרשעים, ואת החלק הטוב שבהם לעולם הייתי מוקיר, ואוהב, כי חלק ד' הוא. . . . כשאני רואה גם בריקנין שבנו איזה מדה טובה, איזה יושר ואמת, או גם שיחה נאה ודרך ארץ, אני מקרבו בשביל זה. ואקוה תמיד שעי"ז יחזרו למוטב אם הרבה או מעט, ואפילו אם יגרום כח ההתקרבות, שרעיון כל דהוא של תשובה מיראה או מאהבה יתכנס בלבכם על רגע אחד, כדאי כל הטורח שבעולם." (אין אותיות מוטות במקור. ע"ע שם, חלק א', אגרת קל"ח, דפ' ק"ע-קע"ב, וחלק ב', אגרת תקנ"ה, דף קפ"ו). והגאון חתם סופר פירש דעת בית הלל (שבת ל"א). שיש לקרב אף אותם שהיה מן הדין לרחק, וכן פסק הח"ס הלכה למעשה. (חידושי חתם סופר הנספחים לספר ליקוטי בית אפרים לרבי נפתלי סופר, מצוטט בספר אם הבנים שמחה לרבי ישכר שלמה טייכטל הי"ד, ע"ז. עיין עוד בספר אם הבנים שמחה, ע"ה-פ"ה, של"ז-ש"ע, שהרחיב בענינים אלו. וע"ע בחזון איש לורה דעה, ב:ט"ז, ב:כ"ח.)

שצירוף אותיות "כסא הכבוד" פשוט, כפול, משולש, מרובע, וכו' עולה בגימטריא תשוב"ה (713) שזה מורה שהתשובה היא תהליך של עליות, שלב אחר שלב, לתקן צינורות השפע.

י"ד) כל זה שייך למצוות תשובה הכללית של כל השנה היוצא מפסוק "ושבת עד ה' אלקיך, אבל ביום הכפורים תשובה למחצה, לשליש ולרביע לא שמענו. שהרי ביום הכפורים יש מצווה מיוחדת של תשובה היוצא מפסוק "כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו." (שערי תשובה לרבי יונה, שער ד', סעיף י"ז, ושער ב', סעיף י"ד). וכתבו האחרונים שהגדרת מצוות התשובה ביום הכפורים היא לשוב בתשובה שלימה על כל עוונותיו ולהיות טהור מכתם החטא לגמרי. (רבי יצחק מירסקי, הגיוני הלכה, 149, בשם משנת יעבץ להגאון רבי בצלאל זולטי; פחד יצחק, מאמר ל"ג לראש השנה, סימן י"ב.) והיינו שביום הכפורים צריכים לגמור תהליך התשובה ולהשיג את שיאה.

הרב הוטנר הצביע שהגדרה מיוחדת זו אינה נובעת ממצות התשובה כשהיא לעצמה, אלא מהתיחסות מצות התשובה למתן תורה של יום הכפורים, שבו ניתנו לוחות שניות אחר שאירע חטא העגל ונגמרה התשובה של כלל ישראל. אז קבלו התורה על דרך התשובה וכן הוקבע לדורות. לכן לתשובה של יום הכפורים "יש שיעור למטה ואין אנו אומרים בו כי גם כל שהוא של תשובה נכנס בכללו מפני שהמקום אשר בו מצטרפת התשובה לקבלת התורה הוא דוקא בהטהרה שבה, ולכן יצאו מן הכלל כל אותן מדרגות התשובה שאינן אלא בגדר העברת הגעל ושלא הגיעו למדרגת ליבון." (פחד יצחק, מאמר ל"ג לראש השנה, סימנים י', י"ב.)

ט"ו) וכל כך למה? את זה נוכל להבין מדברי רבינו אליהו וידאש שהבאנו למעלה (קטעים ט"ו-י"). שהתורה לא תשרה מפני רוחניותה אלא בנשמה טהורה מכל סיג ופגם. ועוד, שבלי תיקון צינורות השפע, החוטא עלול להוציא אל הטומאה המאור שבתורתו עם שאר החיות והברכה המגיע אליו משפע העליון.⁷ ומקום הצריך שיהיה יבש וחרב הוא משקה ומרוה אותו. לכן כל אחד צריך לתשובה שלימה קודם שיקבל התורה. שאם לא כן אי אפשר להשיג שום מעלה בתורה, ולהפיך הוא עומד להוסיף קלקול על קלקולו.

ט"ז) מקבילה לרושם בנפש ולב הנידון של חטאיו שדן בהם עצם הפסק בראש השנה. שכן כל עניינה של תשובת יום הכפורים היא להעביר רושם החטא ולהשיג טהרה. לכן, אחר שכביס עצמו מגעל החטא על ידי תשובתו בימי אלול ועשרת ימי תשובה, ביום הכפורים דנים אותו על הצלחתו לגמור תהליך התשובה, אם הגיע בסופו ללבן ולטהר עצמו מכתם החטא הנשאר, שזה המצווה המיוחדת של היום.

יהי רצון מלפני אבינו שבשמים שנוכה לתקן כל מה שקלקלנו, לטהר עצמינו מכל סיג ופגם של חטא, לקבל התורה על דרך התשובה, ולהחזיר שפע הקדושה אל מקומו הראוי לו. אכ"י.

הוספות לשנת תשס"ד הבעל"ט

אלול תשס"ג.

המו מעי להמשיך דברי, כיד ה' הטוב עלי, לזכור לברכה אלוף נעורי, רבינו אהרן הלוי, ראש מלמדי, בהתקרב יום שנתו אלי, אתחיל בעזרת ה' צבאות שד-י.

⁷ דקדקתי לכתוב שהוא עלול לעשות כן ולא שתוצאה זו תבא ממילא. ואפשר שהפרזתי על המידה אפילו בביטוי מוגבל זה, שאולי הטיית השפע אל הטומאה מתרחשת רק ממעשה חטא בפועל ממש. אבל אם התורה אינה שורה על הלומד שלא בטהרה, צריכים להבין לאן יורד שפעה. האם הלומד שלא בטהרה אינו מושך השפע בכלל ולימודו אינו מועיל לעשות שום רושם למעלה או למטה? או האם הוא כן מושך השפע אלא שאי-טהרתו מטהו לשטח בלתי הגון? ואולי יש לחלק על דרך שחילקו המקובלים בנוגע לאין סוף בין עצמות לאור ולומר שאור התורה יכול לשרות ולפעול אף במקום שעצמותה אינה שורה, וכמאמרם ז"ל באיכה רבתי (הקדמה, פסקה ב') "הלאי אותי עזבו ותורתי שמרו מתוך שהיו מתעסקין בה המאור שבה היה מחזירן למוטב." כל זה צריך עיון הרבה ובע"ה אבקר נקודה זו שוב בהזדמנות אחרת.

שתי בעיות, בין היתר, נובעות מהדיונים הקודמים, אחת מפורשת ואחת משתמעת, ומפני שלכאורה פתרונותיהן עולות בקנה אחד, אנסה לעסוק בהן ברציפות.

הוספה א' לשנת תשס"ד

י"ז) למדנו למעלה (קטע א') שלמרות חתימת גזר דינו של אדם בתחילה ביום הכיפורים, עדיין לא נשלמת עד גמר חתימתו ביום הושענא רבה. ומבואר בספר בני יששכר (מאמר י"ב לחודש תשרי, סימן א') שהכרחיות המשפט האחרון הוא להשקיט קטרוג הקליפות אחרי יום הכיפורים מה שהם מקטרגים "לומר ח"ו שיגרום החטא." ושאלנו על הסבר זה (למעלה קטע ד') מאחר שכבר נכתב ונחתם הדין של שנה שעברה בראש השנה ויום הכיפורים, לכאורה שוב לא שייך שום קטרוג או סנגור בנוגע לגזר דינה ואין צורך להכחיש שום טענה או הגנה נגדו. הלא כבר יצאנו מאותו השיקול ונכנסנו לחשבון חדש של עוונות וזכויות. ואם כבר נחתם גזר דינו של אדם ביום הכיפורים, מה בכך לענין אותו הדין אם חטא או הטיב אחר כך?

ח"י) חשבתי מזמן ליישב דבריו על פי שיטת בעל חובות הלבבות (שער התשובה, פרקים ב', ד') שיש תנאי כפול בתשובה - תנאי רצייתי, שהשב יקבל על נפשו שלא לשוב לעונותיו, וגם תנאי התנהגותי, שיעזוב ויסור מהם למעשה. ומי שחוזר לסורו, או שאינו מקבל שום כפרה (אם שב בליבו ועומד נגד יצרו להמנע מהחטא אלא שיצרו מנצחו לפעמים), או שמגיע לו עונש על תשובתו ואין צריך לומר שלא הועיל לו (אם שב בפיהו בלבד ועוזב חטאיו כל עוד שלא נזדמן לו עבירה, וכשנזדמן לא ימנע אף שהוא מתחרט). התנאי שיעזוב עונותיו ויסור מהם למעשה הוא תנאי שאי אפשר לברר קיומו בשעת התשובה (היינו החרטה והיודוי והקבלה לעתיד) אלא שצריך לבררו במשך הזמן לאחר התשובה. ולפי זה חתימת דינו של אדם תלויה ועומדת כדי לברר קיום תנאי זה, וגמר החתימה בא אחר כך. ואפשר שהשם ית' קבע הושענא רבה (מן הטעם שכתבנו למעלה, קטעים ה', ו') לגמר החתימה כדי ליתן קץ לדינו של אדם שנה שנה. והקליפות מקטרגים אחר יום הכיפורים לומר שיגרום החטא ושלא יקיים האדם תנאי נחוץ בתשובתו.

י"ט) אולם יישוב זה אינו מושך ליבי שהרי שיטת בעל חובות הלבבות בענין זה היא לידעתי החמורה בין שיטות הראשונים (השוה למעלה קטע י"א והערה 6). ורחוק בעיני לומר שהגאון בעל בני יששכר סתם לתפוס בחומרה זו.⁸

כ) שוב ראיתי בספר אגרא דכלה להגאון בעל בני יששכר (סוף פרשת וישלח, ד"ה ויאמר יעקב) שכתב:

אך דידוע הוא בעת אשר נתעלה האדם ממדרגה למדרגה או דנין אותו שוב שנית הגם שכבר היה צדיק בדינו בעת אשר היה במדרגה הקודמת כאשר רוצים להעלותו בדרגה יתירא דנין אותו בדקדוק יותר והדבר שהיה נחשב בעת היותו בדרגה הראשון למצוה לערך הדרגה שרוצים להעלותו יחשב ח"ו לעוון ולשמץ וכו' כי ערך הדרגה היה מחוייב העבודה להיות באופן אחר והבן.

ואין כוונתו לומר שהאדם שנתעלה עומד להישפט שנית לחובה לפי מדרגתו של עכשיו על אותם המעשים הקודמים שהיו הגונים לפי מדרגתו של אז ושעליהם כבר יצא זכאי בדין. כי לחייבו למפרע על מעשיו

⁸ דברי הרמב"ם שהתשובה היא כשיעיד הקב"ה על החוטא שלא ישוב לחטאו לעולם (הלכות תשובה, פ"ב, ה"ב), אין לפרשם כדעת בעל חובות הלבבות. הכסף משנה והלחם משנה (שם) כבר פירשו כוונת הרמב"ם באופן אחר, שהשב צריך לקחת את הקב"ה לו לעד שלא ישוב לסורו. וזה כדי לחזק קבלת השב שלא לחטא עוד ולברר אמיתת רצונו או ברגע התשובה; ולא כדי לברר מראש קיום תנאי השני של בעל חובות הלבבות, שהשב יסור למעשה מחטאיו במשך העתיד, שאין זה מעיקרי התשובה לדעת הרמב"ם. (עיי' בספר הרהורי תשובה לרבי מרדכי גיפטר על הרמב"ם דף כ"ז, ובספר תקנת השבין לרבינו צדוק הכהן מלובלין, סימן ט').

הקודמים אינו אלא לקנוס אותו על עלייתו, ואין הקב"ה בא בטרוניה עם בריותיו (עבודה זרה ג).⁹ אלא הכוונה היא שאדם שנתעלה בידעת ה' או באהבתו או ביראתו ית' חייב לרומם כל מעשיו ומידותיו להיות מתאימים למדרגתו העילי החדש, ואינו רשאי להסתפק בעלייה רוחנית מופשטת שאין לה השלכות בכל קצות חייו - שכליים, רגשיים ומעשיים. על כן, בודקים אותו אחרי עלייתו כדי לקבוע אם מעשיו ומידותיו של עכשיו נמשכים אחר עלייתו להיות מתיישבים עם מדרגתו הנעלה. ואם לא, נכזבה עלייתו ואין בה ממש.

כ"א) לפי זה, אפשר שהגאון בעל בני יששכר הולך לשיטתו בספר אגרא דכלה וסובר שכל יהודי עלול לעלות בשוכל הימים הנוראים ממעלת שב בעלמא לרום דרגת בעל תשובה, שאין צדיקים גמורים יכולים לעמוד בה (ברכות ל"ד:). על כן, חתימת דינו של האדם ביום הכיפורים עומדת בצפייה עד הושענא רבה כדי לאפשר אומדן משמעותי של איכות תשובתו, וזה חלק מהותי של חתימת דינו שאין אפשרות לנהל עד שיחזור האדם לחייו הרגילים, כמו שביארנו למעלה (קטעים ה', ו', ח"י).

הביקורת בהושענא רבה היא לדעת אם האדם שב רק מתוך החוויית היקרות ורגשות החולפים של ימים הנוראים, או שהוא קלט רושם חווייתו ורגשותיו באמת להפנים אותן ולעלות על ידם מדרגת שב בעלמא לדרגת בעל תשובה. המבחן המובהק לזה הוא: האם האדם נתעלה כיאות בכל פני חייו או רק התאצל באופן רוחני מופשט מבלי להתעלות בפועל עלייה של ממש? וקיטרוג הקליפות אחרי יום הכיפורים "שיגרום החטא" סובב על נקודה זו בדיוק. היינו, הם טוענים שלמרות רימום האדם מתוך חווייתו ורגשות העוברים של ימים הנוראים, הוא ממשיך בהנהגותיו ובעמדותיו הקודמים שאינן הולמות לדרגה גבוהה יותר ואף נחשבים לחטאים למי שנתעלה באמת לדרגת בעל תשובה, אף שנחשבו הגונים לערך מצבו קודם ימים הנוראים.¹⁰

כ"ב) רעיון זה, שאותו ההתנהגות או המידה מתהפכת מחיובי לשלילי לפי שינוי הערכים בין דרגה לדרגה, מבוסס על כלל יסודי בעבודת ה' שהזכיר בעל חובות הלבבות (שער עבודת האלקים, פרק ג):

כי מצוות התורה יש תכלית למספרם והן מגיעות עד סך ידוע, והוא תרי"ג מצוות, אך מצוות השכל כמעט שאין להן תכלית, כי בכל יום יוסיף האדם דעת בהן, וכל אשר תוסיף הכרתו ויבין טובות האלקים ועוצם יכלתו ומלכותו יוסיף להכניע לו ולהשפיל לפניו, . . . וכבר נאמר על קצת הפרושים שהיו כל ימיהם בתשובה, מפני שהיו מחדשים בכל יום תשובה בעבור תוספת הכרתם בגדולת האלקים בכל יום, וקצורם במה שהם חייבים לו מן העבודה בשעבר. . .

(עיין עוד בפירוש הגר"א למשלי כ"י:ד). זאת אומרת, שלפי התפתחות האדם בענייניו הרוחניים הוא חייב לתקן ולשפר עצמו בהתנהגותו המעשיים ובמדותיו. ואם אינו עושה כן, הרי זו עלייה מדומה. ולא זו בלבד, אלא כדי שעליתו תהיה אמינה, עליו להתחרט ולשוב על מעשיו ומידותיו הקודמים הנפולים מערך מצבו הרוחני עכשיו.¹¹

כ"ג) יש ללמוד מזה שאין יישום של התשובה בשרשה ביחס לנפילת האדם והתרחקותו מהבורא. אדרבה, רואים שיישום השורשי של תשובה היא ביחס לעליית האדם ולהתקרבותו לה', שלערך עלייתו והתקרבותו

⁹ אבל השווה דברי רבינו צדוק הכהן: "כ' בשם האר"י ז"ל דכשמעלין אדם בעולמות עליונים יותר אז מתעורר חטא קל שבהיותו בגן עדן ובעולמות תחתונים לא היה נחשב לחטא כלל. . . . ודנין אותו על אותו חטא וצריך לקבל עונש על זה מחדש אף שכבר קיבל עונשים מקודם ונזדכך להיות בגן עדן. . . ." (פרי צדיק ח"ב, פרשת שקלים, אות א' ד"ה ובפסיקתא). והנסתרות לה' אלקינו.

¹⁰ באמת, אין בין הסבר זה לפי דעת הגאון בעל בני יששכר וההסבר למעלה (קטע ו') לפי דעת הרב הוטנר אלא נקודת הטעמה והדגשה בלבד. אבל קרובים הם בעצם, צדקו יחדיו

¹¹ מעשה מפורסם מספרים על רבינו סעדיה גאון שמהכרה זו היה למוד לסגף עצמו בתשובה בכל יום, שלפי התקדמותו התמידי ברוחניות היה עבודתו של אתמול תמיד נראה לו חסר. והמעשה מסופר באריכות בספר סידורו של שבת (חלק ב', דרוש ג', פרק ג', מאמר ה'). ועיין בספר צדקת הצדיק לרבינו צדוק הכהן, אות ס"ז.

הוא מתחרט על חסרון עבודתו והתנהגותו שבהן הסתפק בעבר ומכיר כעת בנחיצות השתפרות מעשיו ומדותיו והעלת דרגת עבודתו.¹² התשובה היא נספח טבעי והכרחי להתפתחותו של האדם, והן כתרין רעין דלא מתפרשין.

הוספה ב' לשנת תשס"ד

כ"ד) כמה מידידי הגיבו בהסתייגות למסקנת ההוספה לשנת תשס"ג (למעלה קטעים י"ד-ט"ו) וטענו שהדברים קשין כגידין ולא שבקין חיי לכל בריה. כי מי הוא זה שיכול לעמוד לפני דרישת הטהרה כתנאי במצות התשובה של יום הכיפורים ובקבלת התורה שניתנה בו שנית? לכאורה הן ציפיות גבוהות מדי לאדם רגיל. אולם, לא עלי תלונותיהם שהרי הדברים עתיקים ומיוסדים על הררי קודש (דברי השערי תשובה והראשית חכמה כנ"ל).

בכל זאת, משמע קצת שהתורה וגם מצות התשובה של יום הכיפורים ניתנו רק לבעלי נפש מיוחדים ולא להמון העם, שזה מבדיות היצר הרע, כמו שכתב רבינו יוסף חיים, ובאמת כל ישראל ידם שוה בהן. (ספר בן איש חי-חלק הדרושים, סוף פרשת אחרי מות). על כן, יש בזה סיכון של נעילת דלת בפני בעלי תשובה ואסור לנו להמס הלבבות. ומפני תקנת השבים, עלינו לחתור חתירה ולפתוח פתח דרכו נוכל ליכנס למלא התנאים הקפדנים של התשובה וקבלת התורה ביום הכיפורים.

כ"ה) אין להמציא פיתרון מדומה בהישענות על הכללים הידועים שהבא לטהר מסייעין אותו (שבת ק"ד). יומא ל"ה:), ושאיין הקדוש ברוך הוא דן את האדם אלא "באשר הוא שם" (בראשית כ"א:י"ז), היינו לפי חזקתו של אותה שעה (ראש השנה ט"ז:), ירושלמי ראש השנה פ"א, ה"ג). על פי כללים אלו היה אפשר לדמות שהקדוש ברוך הוא מסייע להביא את האדם לידי טהרה לשעה קלה בעת תפילת נעילה, למרות שכל מאמציו של האדם לא הספיקו להביאו לכך ולא יספיקו לקיימו בכך, ואז הקדוש ברוך הוא דן אותו לפי חזקת טהרתו שניתנה לו לאותה שעה.

כללים אלו ודאי כנים ואמיתיים הם, ויש להם השלכות חשובות בנושא התשובה. (עיין למעלה בהערה 8; ספר חובות הלבבות, שער התשובה, פרק י'; ספר משך חכמה, דברים כ"ט:ג). אבל אנשים כערכי יודעים בטח שאפילו בסייעתא דשמיא, השגת הטהרה גם לרגע קט היא ממנו והלאה. הלא הורינו רבינו אליהו הגאון מוולנה שהאדם צריך להתקדם ממדרגה למדרגה כסדר ואינו רשאי לקפוץ ולדלג למעלה מן המדרגה הראויה לו. (פירוש הגר"א למשלי ד' י"ב, ט"ו:כ"ד, י"ט:ב, כ"ז:ב, כ"י:). יתר על כן, אין הקדוש ברוך הוא מסייע לאדם רק להגיע למדרגה הראויה לו, אבל לא לנתר להשיג מדרגה שהיא נבצרת ממנו לפי מעלתו ומאמציו. (שם י"ט:ג). ומי יתייהר לחשוב על עצמו שהוא כבר מוכשר ועומד להשיג הטהרה בשעל אחד? נמצא איפוא, שאין לסמוך על סייעתא דשמיא בלבד בענין זה.

כ"ו) כבר למדנו (למעלה קטע ז') שאותיות המלוי של תיבת לב (למ"ד, בי"ת) עולות בגימטריא מספר חות"ם (454), שזה משקף ההתאמה של חתימת הדין עם מילוי לב הנידון ברושם מעשיו לאחר גמר תשובתו. מעניין ומפליא שאותיות יחי"ד עולות בגימטריא מספר ל"ב (32) ושאותיות מילואו (יו"ד ח"ת יו"ד דל"ד) עולות בגימטריא גם כן מספר חות"ם (454). השוואות אלו מורות על האופי היחודי של התשובה.

¹² וכן הסיק רבינו חיים מטשערנאוויץ בספר סידורו של שבת (שם מאמרים ה', ו'): "ונמצא אתה למד מזה, שיש עוד בחינת התשובה עילאה העולה על כולנה, שלא יצטרך לבחינת ריחוק מאיתו יתברך, רק בכל יום תמיד כשיתודע אצלו ביותר ויותר מגדולת יוצר כל וחיוב עבודתו אליו יעשה תשובה ויתחרט על ימים הראשונים שהלכו להם במעט עבודה מאשר עתה. . . . ודאי עיקר שורש ענין התשובה אשר הטביע והניח בורא כל עולמים ברוך הוא וברוך שמו במידת הבינה, כונתו נכון היה לזו התשובה המעולה. . . . ואך כיון שהשריש בחינת התשובה בה, גם אם יהיה האדם בבחינת הריחוק. . . . ועושה תשובה - ודאי אור לו מאורה, והקב"ה מקבלו באהבה וריח ניחוח, ונקרא אהוב ונחמד קרוב וידיד. . . . אבל לא יחפוץ הקב"ה להיות האדם בבחינת הריחוק בשום פנים." ועיין בספר פרי צדיק לרבינו צדוק הכהן, ערב יום הכפורים אות ו'.

כ"ז) עוד עלינו ליתן לב שחשבון צירוף אותיות יחיד פשוט, כפול, משולש, מרובע - כדלהלן: י', י"ח, יח"י, יח"ד - עולה כמנין כב"ס (88). הכבוס מורה על התשובה בלב, כמו שמצאנו בדברי החוזה: "כבסי מרעה לבך ירושלם למען תושעי." (ירמיה ד': י"ד, וע"ש ברד"ק). כבוס גם רומז לליבון ולטהרה, כמו שמצאנו בשירי דוד מלך ישראל: "הרב כבסני מעוני מחטאתי טהרני . . . תכבסני ומשלג אלבין." (תהלים נ"א: ד', ט'). חז"ל גם כינו בשם "כובס" מי שמוכן לעשות תשובה. (כתובות ק"ג: לפי פירוש רבינו המהר"ל מפראג בחידושי אגדות שם). מהרחבת תיבת יחיד באופן זה הראנו לדעת שכביסת הלב והשגת הטהרה דרך התשובה מסוגלים לבא רק על ידי התפתחותו של היחיד קמעה קמעה בהדרגה, שלב אחר שלב, עד שנגמרת מלאכתו, שכלולו והשלמתו. (ראה למעלה קטע ח'). וכל זה מובן הטיב לפי הוראת הגאון מווילנה שהבאנו למעלה (קטע כ"ה).

כ"ח) התשובה הינה ענין אישי שהיחיד מתעסק בה בפרטיות אישיותו ועצמיותו. על פי רוב, הפעולה והחפץ שבהם יהודי מקיים מצוה הם אותה הפעולה ואותו החפץ שבהם חבירו מקיימה. אבל קיום מצות התשובה הוא תמיד על ידי מעשה אישי של יהודי פרטי, מעשה שהוא שלו בעצמו. אין תשובתו מתאימה לאף אחר ואין תשובת אחר מתאימה לו. אי אפשר שיהיה שום זהות או שוויון בין פעולות התשובה בשני המקרים. במצוה פרטני זו השב עצמו הוא החפץ של מצוה. על כן, פעולת המצוה היא כולה רחיש פנימית של תיקון, שיפור ושכלול במהות הוויתו - לא ביחס למעשיו בלבד, אלא גם ביחס לדיעותיו ומידותיו, כמו שכתב הרמב"ם (הלכות תשובה, פ"ז, ה"ג). גם המושג של תשובת הרבים אינו יוצא מכלל זה, שהרי "אע"פ שיש רבים עושים תשובה אבל הכפרה והסליחה הוא לכל אחד ואחד בפני עצמו כפי המדרגה שכל אחד השיג בפני עצמו." (ספר שירת דוד עה"ת לרבי אהרן דוד גולדברג, דברים ד': כ"ט).

כ"ט) בגלל זה, לא חייבנו חז"ל לצום בארבע התעניות לתכלית התשובה, אלא כדי שנסתתף ונזדהה בצרות וכאבי עמינו מקורות הימים ההם, כי אופן התשובה תלוי בכל יחיד ויחיד - כפי מה שהוא וכפי מעשיו כך צריך שתהיה תשובתו - ואין שייך בזה גזירה, כמו שכתב השל"ה הקדוש בשם ספר סדר היום. (ספר שני לוחות הברית לרבינו ישעיה איש הורוויץ, מסכת ראש השנה, פרק נר מצוה).^{13,14} עוד כתב רבינו השל"ה שהשב, אף שפרש מן החטא ואחז במעשים טובים, צריך לחזור על צעדיו דרך חטאיו כדי לתקן קלקולו ולרענן התייחסותו לריבוננו של עולם. (שם מסכת יומא, פרק נר מצוה).¹⁵ הרי שכל בעל תשובה מוכרח לסלול ולפנות דרך מיוחד לעצמו ולא יועיל לו לעקוב אחר דרך שעבר בו חבירו.

¹³ השל"ה אומץ את יסודו הבסיסי של ספר סדר היום בענין זה אף שהשל"ה חולק על ספר סדר היום לענין היתר של האחרון, כתוצאה מיסודו, להתענות בשבתות וי"ט לצורך תשובת היחיד.

¹⁴ נקודה זו, שאין שייך שום גזירה על אופן התשובה, היא גילוי טפח העליון ממחשבה עמוקה שהציג רבינו צדוק הכהן מלובלין שהתשובה, מפני שהיא נובעת ישירה מהקדוש ברוך הוא עצמו, דוחה משפט התורה והנבואה והחכמים ופורצת כל הגבולות שקבעו. (ספר תקנת השבין, אות ג' ד"ה וגדולה. השווה דברי רבינו יוסף יהודה ליב בלוח בשיעורי דעת, ח"א, קצ"א). וממקורות דבר זה הוא מאמרם הנפלא בפסיקתא דרב כהנא, פסקא כ"ה (מהדורת בובר עם תיקונים): "טוב וישר ה' על כן יורה חטאים בדרך (תהלים כ"ה: ח'). שאלו לחכמה, חוטא מהו עונשו? אמרה להם, וחטאים תרדף רעה (משלי י"ג: כ"א). שאלו לנבואה, החוטא מהו עונשו? אמרה להם, הנפש החוטאת היא תמות (יחזקאל י"ח: ד'). שאלו לתורה, חוטא מהו עונשו? אמרה להם, יביא אשם ויתכפר לו, הה"ד ונרצה לו לכפר עליו (ויקרא א': ד'). שאלו להקב"ה, חוטא מהו עונשו? אמר להם, יעשה תשובה ויתכפר לו, הה"ד טוב וישר ה' על כן יורה חטאים בדרך (תהלים כ"ה: ח'). בני, מה אנא בעי מנכון? דרשוני וחיו. אמר רב פינחס, למה הוא טוב? שהוא ישר. למה הוא ישר? שהוא טוב. על כן יורה חטאים בדרך - שהוא מורה להם דרך שיעשו תשובה. לפיכך הושע מזהיר את ישראל ואומר, שובה ישראל (הושע י"ב: ב). וכן הוא בשנויים קלים בירושלמי מכות פ"ב, ה"ו, ילקוט שמעוני על יחזקאל פרק י"ח, רמז שנ"ח, וילקוט שמעוני על תהלים פרק כ"ה, רמז תש"ב. ומתשקופת זו, ראה סוגית הגמרא בתמורה ט"ו: בענין הקרבנות שהביאו עולי בבל לכפר על עבודה זרה שעבדו כמזיד.

¹⁵ זה לשונו הזהב של השל"ה שם: ". . . מי שהלך בדרך רשעים ונתרחק מהעיר אשר ה' שמה, והלך למקום הקליפות שהם נחש שרף ועקרב, ואף שיצא משם ובא לדרך טוב, דהיינו שאחז במעשים טובים בתורה ובתפילה ובצדקה ובכל המדות המעולות, מכל מקום עדיין רחוק ממקום שיצא כי קלקל בדרך, ואין לו תקנה אלא שישוב בדרך הזה ויהרוג הנחשים והעקרבים שהם בדרך, כלומר שיתקן את המקולקל ויעשה בהפכו, אז ישוב לביתו ויעשה בתחבולות מלחמה באופן שיחזור לעירו ולביתו." (עיין מאמר "היכי דמי בעל תשובה" בגמרא יומא פ"ו: . . . ועיין עוד בספר מנרת זהב, פרשת ויחי, שהביא

ל') כמובן, חשבון האדם עם נפשו, שהוא אחד מתנאי התשובה החשובים (חובות הלבבות, שער חשבון הנפש, פתיחה), הוא החדירה האישית של כל אחד ואחד לפנימיותו, שאין לו דפוס המשתווה לכל. ובעל חובות הלבבות (שם פרק ב') הדגיש בענין חשבון הנפש אותו העצמיות והפרטיות שמאפיין את התשובה, ולפי דבריו המצוטטים למעלה (קטע כ"ב), גם את עבודת הבורא בכלל:

אבל אם חשבון כל בני אדם שוה אם לא, נאמר כי התשובה בזה שהשתדלות בני אדם בעניני תורתם ועולמם יתחלף כפי התחלפות הכרתם ושכלם וזכות הבנתם וכל אחד ואחד מהם מצווה לחשוב עם נפשו במה שהוא חייב בו מעבודת הבורא יתעלה כפי הכרתו בטובות הבורא הכוללות והמיוחדות. . .

הגענו בזה לחוט משולש של יחודיות ופרטניות - בנושאי חשבון הנפש, תשובה ועבודת ה' - שהוא כולל כמעט כל חייו הרוחניים של האדם. באמצעות העמל בחשבון הנפש באופן מדויק ומקיף, האדם אומד מצבו הרוחני וככל אשר נתעלה מצבו הרוחני כן חייב להוסיף בביקורת עצמית ובתשובה על העבר, הגם שלא חטא במעשה, ולהעלות רמת הנהגתו ועבודתו מכאן ולהבא. כי מעשיו, מידותיו ועבודתו של האדם צריכים להיות הולמים למצבו הרוחני, ומה שהיה הגון לפי מצבו של אתמול חסר הוא ואפשר שאפילו נחשב לחטא לערך מצבו של עכשיו, כאמור למעלה (קטע כ').

ל"א) כללו של דבר, בכל מדרגה ומדרגה שהאדם עומד בה, הוא צריך לשער כל עניניו לפי סידרת הערכים של אותה המדרגה, לא רק הספק עבודתו והגינות מידותיו, אלא גם מאמציו להתקדם וזיהוי היעדים הרוחניים שהוא רשאי לשאוף להן לפי מיסת הכנתו והכשרתו. שהרי כבר ראינו (למעלה קטע כ"ה) שהאדם אינו רשאי לקפוץ ולדלג למעלה מן המדרגה הראויה לו, והקדוש ברוך הוא אינו מסייע בהפרזה כזאת, אלא צריך להתקדם ממדרגה למדרגה כסדרן.¹⁶

"אל תהי צדיק הרבה" (קהלת ז' ט"ז) - זאת אומרת, שהאדם צריך להיות צדיק לפי מעלתו הוא ולא לפי מעלת אחר שהוא גדול ממנו, ובכל זאת אינו רשאי לשהות בשאננות במדרגה שהיא נוחה לו; אלא חייב להתקדם.¹⁷ וכן הוא בחסידות, בפרישות, בטהרה ובכל מעלות הנפש שאין להם שיעור. "ולא הלכתי בגדולות ובנפלאות ממני" (תהלים קל"א: א') - זאת אומרת, שאסור לאדם להתיימר למעלה שנפלאות ממנו, וגם עולה הוא לדרוש את זה ממנו. "... ועיני כסיל בקצה ארץ. . . וכל אץ אך למחסור" (משלי י"ז: כ"ד, כ"א: ה') - ומי שעושה כן הוא טפש שלא ירויח כלום, אלא יפסיד. השאיפה וגם הדרישה למעלות כאלו צריכים לשקף מדרגתו של אותו האיש השואף ואת הכשרתו להתעלות. לא יתכן כלל לדרוש הטהרה המוחלטת מכל אחד ואחד, וגם אי אפשר לדרוש מאחד מעלת טהרתו של השני. זוהי משמעות המאמץ האישי והפרטני של העבודה והתשובה.

ל"ב) נמצאנו למדים שהטהרה שהיא מתנאי התשובה וקבלת התורה של יום הכיפורים היא הטהרה המצויה לכל אחד ואחד לפי מדרגתו של אז, הטהרה שהוא מסוגל להשיגו. אם נבצרת ממנו מעלת אבי אבות הטהרה, עליו להשתדל בכל כוחו להשיג מעלת אב הטהרה, ראשון לטהרה, שני, וכו', לפי יכלתו לעלות. והיא הטהרה

(.continued)

מהקדמת ספר שפתי צדיקים בשם הרבי רב זוסיא שהצדיק שלא קלקל יכול להתקדם תמיד, אבל הקלקולים שקלקל הבעל תשובה קודם תשובתו מעכבים אותו מלהתקדם הלאה עד שיתקנם.)

¹⁶ שוב מצאתי שרבי אברהם יצחק בלון מטלז', הי"ד, הביא ראיה מאלפת לדבר זה מדברי חז"ל, מובא בהערה 21 למטה. עיין שם.

¹⁷ אין צריך לומר שאינו רשאי לנסוג לאחור, אלא כל ירידותיו צריכות להיות בבחינת "כי שבע יפול צדיק וקם." (משלי כ"ד: ט"ז.) ומכל מקום, אף מי שהוא עלול ליפול ממדרגתו, אין הקדוש ברוך הוא דן אותו אלא לפי חזקתו של השעה שהוא עומד בה, כאמור למעלה (קטע כ"ה).

שלו, הליבון שלו, אף שלערך מדרגת חבירו הגדול ממנו היתה נחשבת לפגום וחסר.^{18,19} והבא לטהר באופן זה, מסייעין בידו ודאי. (עייין למעלה קטעים כ', כ"ב.)

לפי זה, החילוק המהותי בין מצות התשובה של כל השנה ומצות התשובה של יום הכיפורים הוא שביום הכיפורים האדם חייב לשוב ולטהר וללבן עצמו מהחטא עד קצה גבול יכולתו בעת ההיא לעלות למדרגה הבאה, ורק בזה יצא ידי חובת "לפני ה' תטהרו" (ויקרא ט"ז:ל'), שהיא מצות היום. מה שאין כן בשאר ימות השנה, שכל תנועה קלה של תשובה נכללת היא במצוות "ושבת עד ה' אלקיך" (דברים ד':ל'), אף שביכולת האדם לעשות יותר. (עייין למעלה קטעים י"א-י"ד.) ובאמת אמרו אף על מצות התשובה של יום הכיפורים "כי המצוה הזאת אשר אנכי מצוך היום לא נפלאה היא ממך ולא רחוקה היא... כי קרוב אליך הדבר מאד בפיוך ובלבבך לעשותו." (דברים ל':י"א, י"ד.) ובכל זאת, האתגר עצום, וה' יסייע ביד כל אחד ואחד ממנו להתקדם כיאות, ממדרגה למדרגה כראוי לו, שלב אחר שלב.

ויהא סימנא מילתא לטבא שחתמנו נספח זה בקטע ל"ב ובאותיות ל"ב.

אכ"ר.

הוספה לשנת תשס"ה הבעל"ט

אלול תשס"ד.

במחזור השנים, בתקופת הדין, ראשי ארים לפלס דרכים, אותם מבקשים עוברים, ובהם הולכים שבים, לקבל כיפורים ולחסות בנעימים, לפני מלך מלכי המלכים. בסימן טוב מסיימים, ובסימן טוב פותחים, לזכר נשמת רבינו אהרן הלוי, מורה ישרים.

ל"ג) כתב מרן המחבר בשולחן ערוך (אורח חיים סימן תר"ג), "אף מי שאינו נזהר מפת של כותים, בעשרת ימי תשובה צריך לזזהר." ויסוד הענין מובא בירושלמי (שבת פרק ג', הלכה ג'), "ר' חייא מפקיד לרב, 'אי את יכול למיכל כולי שתא טהרה, אכיל; ואי לא, אכול ז' ימים בשתא'" ולפי קבלת הראב"ה, הם ז' ימים שבין ראש השנה ליום כיפור. למדנו מזה לנהוג כן בפת עכו"ם הואיל ואכילת חולין בטהרה אינו שייך בזמנו שכולנו טמאי מתים. (רא"ש סוף מסכת ראש השנה.) אבל המגן אברהם כתב באו"ח (סימן תר"ג) בשם השל"ה הקדוש שלמרות הטומאה, יש חסידים שמחמירים על עצמם בז' ימים אלו לאכול חולין בטהרה על ידי לחיכת מים מן הבאר, שלא לטמאם במגע, ואכילת דגן שלא הוכשר ונילוש במי פירות, שאינו מקבל טומאה.

ל"ד) ויש לתמוה, איך דורשים מן האדם לאמץ חומרה או הידור שהיא למעלה ממדריגתו והנהגתו השכיחה, על מנת לנטוש אותו ולחזור להרגלו לסוף שבוע ימים? הלא כבר למדנו (קטע כ"ה), שאין האדם רשאי לקפוץ ולדלג למעלה מן המדרגה הראויה לו, והקדוש ברוך הוא אינו מסייע בהפרזה כזאת. ואם אין כוונת האדם לרומם עצמו לצמיתות לדרגת הפרושים, אוכלי חולין בטהרה ומונעים ידם מפת עכו"ם, וגם אין ביכולתו

¹⁸ זה הוא משמעות הצהרתו של רבינו משולם זיסל מהניפוליא (המפורסם בשם הרבי רב זוסיא), שהתיה מרגלא בפומיה של אדוני אבי ז"ל, רבי יצחק יעקב נדאף: "אינני דואג שישאלוני בבית דין של מעלה: 'למה לא היית צדיק כמשה, אהרן, דוד או שלומה?' לשאלה זו יש לי תשובה מעולה, שאינני לא משה, לא אהרן, לא דוד ולא שלומה. אלא אני כן דואג הרבה שישאלוני: 'למה לא הייתה צדיק כזוסיא?' על זאת, אין לי שום מענה."

¹⁹ השווה עצת רבינו נחמן מברסלב לתלמידו רב דוב, שתמיד התקשה להשכים לבית המדרש בחצות הלילה להתפלל תיקון חצות וללמוד תורה כדרכם של חסידי ברסלב בקודש. רבי נחמן קבע לרב דוב זמן מיוחד - "חצות שלך" - בשעה שלוש קודם עלות השחר, וצוה אותו להשכים אז בכל יום לבית המדרש להתפלל התיקון וללמוד. מני אז, כן עשה רב דוב בבוקר בבוקר עד שחביריו ידעו שהגיע שלוש בדיוק כשנכנס רב דוב לבית המדרש. (ספר כוכבי אור, 52.) ובספר המדות המכונה ספר האל"ף ב"ת (מערכת תשובה, אותיות נ"ג, פ"ג), כתב רבי נחמן שמוטב לאדם לקיים המצוה כפי האפשר מלהניח לגמרי, אבל מי שאינו עושה לפי יכולתו מקבל עונש על זה. ועייין בספר צדקת הצדיק לרבינו צדוק הכהן, אות ל'.

לעשות כן, אז מה יתרון לו מכל עמלו באימוץ הנהגות נשגבות ממנו משך כמה ימים בשנה?²⁰ ייתכן אפילו שעל ידי ההתמקדות על פעולות חיצוניות כאלו, שאין להן כל שורש במצבו המציאותי או הצפוי לו, גם יסיח דעתו מעבודתו העיקרית - עבודת התשובה, מלהטיב ולהתקדם במעשיו, מידותיו וכל עניניו הרוחניים באופן המתאים למדרגתו שהוא עומד בה, כמו שכתבנו לעיל (קטע ל"א).²¹

ל"ה) יש להבין ענין זה מבחינת המושג של סימנא מילתא היא שהורינו חז"ל: "אמר אביי השתא דאמרת סימנא מילתא היא, יהא רגיל איניש למיכל ריש שתא קרא ורוביא כרתי סילקא ותמרי" (הוריות י"ב, כריתות ו').²² וכן פסק מרן המחבר בשולחן ערוך (אורח חיים סימן תקפ"ג), והמחבר, הרמ"א ונושאי כליהם הוסיפו שם עוד כמה דברים שאוכלים או עושים בראש השנה לסימנים טובים, כמו אכילת ראש כבש או איל, אכילת דגים ועשיית סדר תשליך על שפת נהר, באר או אגם. (עיין מגן אברהם ומשנה ברורה שם).²³

ל"ו) כמובן, אין שום משמעות רוחנית לכל הסימנים האלה כשהם לעצמם, וכל חשיבותם היא סמלית. כן כתב השל"ה הקדוש, שהמאכלים המנויים בש"ס לאכול אותם בראש השנה אין שום חשיבות עצמית באכילתם, אלא הם סימנים שעל ידיהם יתעורר האדם ויזכור לחזור בתשובה ולהתפלל על הדברים הנרמזים בהם (כגון ריבוי זכויות הנרמז ברוביא, כריתת שונאים הנרמזת בכרית²⁴ וכו') ורק אחר התפילה, אכילתם עושה רושם שתקיים תפלתו. (ספר שני לוחות הברית לרבינו ישעיה איש הורוויץ, מסכת ראש השנה, פרק נר מצווה). גם המאירי כתב בספר בית הבחירה על מסכת הוריות (י"ב). שאותם המאכלים באים לעורר הלבבות לתשובה והנהגות טובות, ואין המאכל או האכילה או אפילו הדברים הנאמרים עליהם עיקר, אלא הכל תלוי בתשובה ומעשים טובים. ובזה מובן מנהג המקובלים בירושלים ת"ת, שאין מעיינות מצויות שם, לעשות סדר תשליך על שפת בור המחזיק מים לפעמים, אף על פי שהוא יבש בשעת מעשה, כיון שאין עושים תשליך על רקע המים אלא לרמז בעלמא, ועיקר הכוונה לים העליון, כמו שכתב מהרז"ו בשער כ"ו מספר פרי עץ חיים. (כף החיים, אורח חיים סימן תקפ"ג, ס"ק ל').

ל"ז) והנה כתב מגן אברהם (אורח חיים ר"ס תקצ"ז) בשם הב"ח שהגאון מהרש"ל לא אכל דגים בראש השנה מפני שהיו חביבים עליו ביותר ורצה למעט תאוותו בדבר מה. וכן כתב השל"ה הקדוש והוסיף לבאר שכוונת המהרש"ל היתה לשבר תאוותו כדי להמשיך עליו מורא וקדושה לרגל יום הדין. (ספר שני לוחות הברית לרבינו ישעיה איש הורוויץ, מסכת ראש השנה, ר"פ דרך חיים). וקצת קשה שהרי יש לאכול דגים בראש השנה לסימן טוב כנ"ל (קטע ל"ה) שהם פרים ורבים מאוד, ולמה לא שיבר המהרש"ל תאוותו בהתנזרות ממאכל חביב אחר כדי שלא להזניח סימן הדגים לטוב?

²⁰ כתב רבינו אפרים זלמן מרגליות מבראד על מנהג אכילת חולין על טהרת הקודש בעי"ת: "ואין לעשות כן רק מי שכל מעשיו בקדושה וטהרה ונוהג בפרישות יתירה. ובאם לאו גם זה הבל ורעות רוח ויוהרה וכל אדם אינו חייב אלא כשיעורו. (ספר מטה אפרים תר"ג:ב) וקשה טובא, למי שהנהגה זו מתאימה לו להיות חיוב לפי שיעורו, למה אינו נוהג כן תמיד, ואיזו מעלה יש בעשייתה משך עי"ת בלבד?

²¹ מאוד שמחתי למצוא שרבי אברהם יצחק בלוך, הי"ד, משלשלת גדולי טלז' שבליטא, כתב מעין מסקנותינו למעלה (הוספה ב' לשנת תשל"ד) ושואל אותה השאלה שאנו שואלים כאן. ראה "רוממות ימי הדין" בספר שעורי דעת להגאון הנ"ל, קע"ד-קע"ה. והוא הביא שם ראיה מאלפת לגישה זו ממאמר מר עוקבא במסכת חולין (קה). שאמר, "אנא להא מילתא חלא בר חמרא לגבי אבא, דאילו אבא כי הוה אכיל בישרא האידנא לא הוה אכיל גבינה עד למחר כי השתא, ואילו אנא בהאי סעודתא הוא דלא אכילנא לסעודתא אחרייתא אכילנא." וכתב על זה רבי אברהם יצחק, "לכאורה, אם מר עוקבא ראה את מנהג אביו כדבר שיש בו טעם וכחומר שראוי לנהוג בה, עד כי כינה את עצמו 'חומץ בן יין' משום זה שלא נוהר בדבר כאביו, למה לא עשה אף הוא כאביו? אלא על כרחך שעבורו חומרה זו היתה יוצאת דופן ובלתי מתאימה למדרגתו, ולכן לא היה לו מן הראוי לנהוג בהזירות זו, ומכיון שבזה גופא בלט המרחק בינו לבין אביו, התאונן על כך ואמר, אנא להא מילתא חלא בר חמרא לגבי אבא."

²² יש גורסים "למחזי" במקום "למיכל". עיין בספר כתר שם טוב להרב החכם ר' שם טוב גאגין (חלק ו', צ"ו-צ"ז) שהביא דעות הקדמונים בזה וגם ציין לגירסה שלישית.

²³ ראה בספר מורה באצבע (סימן ט') להגאון חיד"א שכתב בשם הרשב"ץ שאין לאכול דג בר"ה מחשש שמו, "דמצינו במקרא דאג." וכתב עוד שיש קצת סמך לזה בזהר. ואולי עי"ז יש ליישב קושיתנו בקטע ל"ז.

²⁴ כתב המאירי (בית הבחירה למסכת הוריות י"ב). שהשונאים שכריתתם נרמזת בכרית הם שונאי הנפש, היינו החטאים ויצר הרע.

ל"ח) ובספר הקדוש מאור ושמש (רמזי ראש השנה ד"ה המ"א) תירץ רבינו קלונימוס קלמן הלוי על דרך מה שכתבנו בקטע ל"ו, שאופן יעילות כל הסימנים לטוב הוא שיכיר האדם שהם רמזים וציונים לדברים טובים שבעולמות העליונים (כמו הפוריות שהדגים מסמלים) ויכוון להמשיך הדברים ההם למטה. אבל מי שאוכל אחד מהסימנים לתאוותו, התאוה עצמה משפילה אותו לעולמו התחתון וחוסמת כוונתו להמשיך הטובות העליונות למטה. על כן, המהרש"ל מנע עצמו מן הדגים יען שחביבותם עליו היה עלול לגרות בו תאוה להם עד כדי שלילת הכוונה הדרושה באכילתם. ולכך, לא היה אכילת הדגים מועיל לו לסימן טוב בכל אופן.

ל"ט) ובמענה לשאלתינו (קטע ל"ד), נאמר שסימן גדול מסרו לנו חז"ל באלה ההידורים המיוחדים לעשרת ימי תשובה - זהירות מפת עכו"ם ואכילת חולין על טהרת הקודש בזמן הזה. שהרי כבר ידוע לנו שיש במנהגי ישראל תנועות ומעשים בעלי משמעות סמלית, כמו שיש חפצים ואמירות סמליות. (ראה "מקומו של הסמל בעולמו של המנהג" לרב דניאל שפרבר בחלק ג' מספר מנהגי ישראל דף קי"ד). ולא יתכן ליחס שום ערך עצמי להנהגה זמנית של חומרה עוברת שאין האדם מקבל על עצמו בתורת חיוב תדיר. אלא יש להסיק שהנהגות אלו סמליות הן וערכיהן יחסיים. על ידי הנהגה חריגה כזו המוציאו מהרגלו לימים אחרים, היהודי עושה סימן והיכר בפועל לשאיפתו לפרוץ גדר הנהגתו השכיחה כדי לעלות לרום מדריגתו ולהתקרב לקונו. סימן כזה מעורר אותו למאמצים מחודשים להשגת מבוקשו.²⁵

מ') אבל מי שטועה לחשוב שיש להנהגה כזו איזה משמעות מצד עצמה, ושהוא כבר יצא ידי חובתו בלקיחתה על עצמו כחומרה עראית ועשייתה משך כמה ימים, ודאי לא ישיג שום תועלת באמצעותה. (ומי שמתיהר בהנהגה כזו או שיש לו איזה פניה בעשייתה, חס ושלום, מוטב לו שלא נהג כן מימיו.) אלא צריך אדם להכיר שהנהגות מיוחדות אלו של עשרת ימי תשובה הם רק מכשירים לעזור לו בעבודתו האמיתית - התשובה, עלייה והתקרבות שהם קבועות ומתקיימות. וכל מגמתו צריכה להיות לעלייה והתקרבות במידה היאותה לו, המתאימה למצבו והכנתו, כדי שיתמיד בהן ויקבע מעשיו ומידותיו לפיהן מאז ואילך, שזו המטרה המכוונת. שאם יקפוץ וידלג למעלה מן המדרגה הראויה לו, לא יחזיק מעמד ולא יצליח.

מ"א) ובזה יש להבין מנהג החסידים אוכלי חולין על טהרת הקודש בעשרת ימי תשובה, שהעיד עליהם השל"ה (קטע ל"ג). שהרי כבר תמה המגן אברהם (אורח חיים סימן תר"ג) על אופן שתייתם - להרכין וללחך ישר מן הבאר כדי שלא יגעו במים ויטמאם בידים. ומה הועיל להם, הלא נטמאים המים במגע פיהם לפי הגמרא בקידושין (כ"ה). ושאר מקומות? ובספר בית מאיר הוסיף להקשות על מה שהיו אוכלים דגן שלא הוכשר במים ונילוש במי פירות, שאינו מקבל טומאה. הלא אף אם לא הוכשר הדגן קודם אכילתו, מכל מקום הוכשר ברוק שבפה בשעת אכילה וחוזר ונטמא במגע הלשון? (ראה כף החיים, אורח חיים סימן תר"ג, ס"ק ו', והפיתרון שהציע שם בשם האלי' רבה לקושיית המגן אברהם הנ"ל נראה דוחק לעניות דעתי, ואין כאן המקום להאריך בזה.²⁶) נמצא שאי אפשר להם בשום אופן לאכול ולשתות בטהרה, ומדוע טורחים ומתאמצים כל כך בנסיון להחמיר והיא לא תצלח?²⁷

מ"ב) הן אמת נכון הדבר שאכילת חולין בטהרה לא יתכן כלל בזמן הזה שכולנו טמאי מת, ואפילו באמצעות תכסיסי החסידים הנ"ל. אף על פי כן, בחסידים שוטים לא עסקינו. בטח שאפסות מאמצם ידוע להם היטב מראש ומכל מקום, למרות שכן, הם עושים כל מה שביכלתם להשיג טהרת הקודש. לא לחינם עושים כן, אלא לעשות סימן בפועל המסמל את המשימה האתגרית המוטלת על האיש הישראלי בימי הדין ולזכור שעליהם לטרוח ולהתאמץ כדי לקיימה. ועל ידי השפעת סימן זה, מעוררים ומזרזים את עצמם לשים לב ולהתאמץ בתפקידם התובעני. ותפקיד זה הוא אותו שתארנו למעלה (קטעים ל"א-ל"ב) - לשוב בתשובה ולהטהר

²⁵ ראה מה שתירץ רבי אברהם יצחק בלוך במאמרו שציינתי בהערה 21. ואף שדבריו מאירים מאוד ומשקפים את מה שכתבנו, כיון שלא הכניס המושג של סימן לדיונו, תשובתו אינה מספקת לעניות דעתי.

²⁶ שוב ראיתי שגם הגאון בעל מטה אפרים הניח דברי האלי' רבה בצ"ע. (אלף למטה, סימן תר"ג.)

²⁷ עיין דברים נפלאים שכתב רבינו צדוק הכהן מלובלין בספר צדקת הצדיק (אות מ"ו) על מאמר "והיא לא תצלח" שאמר משה רבינו למעפילים (במדבר י"ד:מ"א).

מהחטא עד קצה גבול יכולתו לפי מדרגתו בעת ההיא, הגם שהתשובה הסופית והטהרה המוחלטת מתחמקות מתפישתו, והגם שהתשובה והטהרה המתמצאות לו אז נחשבות פגומות לערך מדרגת חבירו הגדול ממנו. ומתוך סימן זה שהוא עושה, הוא יכיר שאין שום כישלון ודחי במילוי תפקידו באופן כזה, אלא שזהו בדיוק תקוותו והצלחתו.

מ"ג) מעניין שהביטוי סימנא מילתא הי' (הוריות י"ב, כריתות ו'). עולה בגימטריא 657 כמנין הביטוי לראש ולא לזנב (דברים כ"ח:י"ג). על כן, נאות לסיים במה שכתב רבינו צדוק הכהן מלובלין בספר פרי צדיק (ראש השנה אות ד'), בביאור משמעות הבקשה שנהיה לראש ולא לזנב שאנחנו אומרים בליל ראש השנה על אכילת ראש כבש, איל או שאר בעל חי:

והוא דלפעמים מצינו שהוא ראש לשועלים ומכל מקום הוא זנב לאריות [ראה פרקי אבות ד:ט"ו]. . . על זה מבקשים שנהיה לראש ולא לזנב, היינו שיהיו כל ישראל בבחינת ראשים שכל אחד במדרגתו ובחינתו יהיה לראש ולא רק ראש לשועלים רק יהיה לראש ולא לזנב שיתברר כל אחד מישראל שהוא במדרגתו המובהר והראש. . .

זהו ממש כמו שכתבנו. בקשתינו היא שכל אחד ואחד יעלה לשיא מדרגתו ולא יסתפק במועט להתנהג לפי נוחות הרגלו. וכשהוא עומד בקצה האחרון של מדרגתו, הוא נחשב לראש כאילו באופן מוחלט, ואינו נחשב לזנב בשום אופן, גם ביחס לאנשים גדולים ממנו. שהרי כבר הוציא אל הפועל את כל הכוחות שלו לפי בחינתו ומדרגתו של אותה השעה וניצל את מרבית כוחותיו.²⁸

מ"ד) והפרדוקס הוא שבזה פותח האדם לעצמו אופק חדש של כוחות ואפשריות, ומרומם את עצמו למדרגה חדשה יותר גבוהה, עד שגם הנהגתו השכיחה מתעלה וגם גבול יכולתו מתרחב. אז מתחיל מחזור חדש בחייו, ותביעה חדשה מוטלת עליו להשתדל לקום ולהתרומם למלוא שיעור קומתו, באשר הוא שם.

יהי רצון מלפני אבינו שבשמים שנוכה להבחין סימנים מובהקים המעוררים לתשובה אמיתית, ושכל אחד ואחד ממנו יהיה תמיד לראש ולא לזנב במילוי התפקיד היחידאי המתחדש עליו בכל רמה שהוא עומד בה. אכ"ר.

הוספה לשנת תשס"ו הבעל"ט

אלול תשס"ה.

הגעתי בזה למספר שני, בהם שאבתי ממעיין חי, השראת להיטות ימי אָבִי. ובגשתי לקראת סיום דברי, אוביל שי לבחיר מוכי, להכיר הטוב שהאציל עלי, רבינו אהרן הלוי, עד בלי די.

מ"ה) בשערי תשובה (שער ראשון, אות י'), רבינו יונה מונה חרטה על החטא כעיקר הראשון של התשובה. אכן, בנוגע לעיקר השני, עזיבת החטא, רבינו יונה קובע שקדימת החרטה היא דוקא למי שחטא דרך מקרה כאשר תקפו יצרו באופן חריג. וזהו כוונת הכתוב, "ומודה וע'זב ירחם" (משלי כ"ח:י"ג), שההודאה, היינו החרטה והיודוי, באה קודם עזיבת החטא. אבל מי שכבר התרגל בחטא ונהפך עצת יצרו הרע להיות כעיקר חפצו ומגמתו, ראשית תשובתו היא לעזוב דרכו ומחשבתו הרעה ולקבל על עצמו לבל יוסיף לחטא, ואחרי כן יתחרט על מעשיו הרעים. זהו כמאמר הפסוק, "כי אחרי שובי נחמתי" (ירמיה ל"א:י"ח), וכן "יעז'ב רשע דרכו ואיש און מחשבותיו וישב אל ה' וירחמהו" (ישעיה נ"ה:ז'), שהרשע לאיזה חטא חייב בתחילה לעזוב את

²⁸ כתב רבי נתן מנמירוב בספר ליקוטי הלכות (ראש השנה ב'א'): "בראש השנה צריכים להוציא מכה אל הפועל כי ראש השנה הוא התחלת הבריאה." ועיין בספר ליקוטי מוהר"ן לרבינו נחמן מברסלב סימן ס"ו.

רוע מעלליו ומחשבותיו, ורק אחר כך להתחרט ולשוב אל ה'. כי המתחרט ומתתוודה בעודו שרוי בחטא שהורגל בו נחשב כמי שטובל ואוחז שרץ בידו. (שערי תשובה, שער ראשון, אות י"א).²⁹

מ"ו) כדי לבאר דברי רבינו יונה הנ"ל, כתב מו"ר רבי אהרן הלוי שהחוטא בדרך מקרה, חטאו נחשב כקליפת טומאה חיצונית שאינה נבלעת בעצמותה של נפשו. לכן, החרטה בתחילה מספקת לטהר חוטא מסוג זה, ובלבד שמיד אחר כך יסיר קליפת הטומאה שדבקה בנפשו על ידי קבלה שלא לשוב לחטאו לעולם. שאם אינו עושה כן, קליפת חטאו עדיין נוגעת בו ויטמא מחדש. ואף שגם חוטא כזה דומה באיזו מידה לטובל ושרץ בידו, כיון שמקור טומאתו עומד ביחס חיצוני לנפשו, טבילתו הנפשית, היינו החרטה, מועילה לטהרו, באופן דומה במקצת לסברת הטוענים שאי-יעילות הטבילה למי שאוחז שרץ בידו אינו משום שאין הטבילה מטהרת, אלא מחמת שהשרץ מטמא אותו מחדש תיכף אחר שנטהר בטבילתו. לעומת זה, החטאים שעושה החוטא ברגילות נעשים לחלק מעצמות נפשו, ואם אינו מפליט טומאתם מפנימיותו על ידי עזיבת חטאיו מראש, החרטה אינה מסוגלת לטהרו כלל, באופן דומה לסברת הטוענים שאי-יעילות הטבילה למי שאוחז שרץ בידו הוא מפני שהטבילה אינה מטהרת כלל וכלל. (פרח מטה אהרן על מפר מדע להרמב"ם 177-178).³⁰

מ"ז) מלשון הרמב"ם בהצגת סדר התשובה משמע לכאורה שעזיבת החטא הוא העיקר הראשון של התשובה בכל מקרה. שהרי הרמב"ם הזכיר החרטה אחרי עזיבת החטא וקבלה להבא, ולא חילק בין החוטא במקרה להחוטא תכופות: "ומה היא התשובה הוא [1] שיעזוב החוטא חטאו ויסירו ממחשבתו [2] ויגמור בלבו שלא יעשהו עוד שנאמר יעזוב רשע דרכו וגו' [ישעיה נ"ה:ז]. [3] וכן יתנחם על שעבר שנאמר כי אחרי שובי נחמתי [ירמיה ל"א:י"ח]. [4] ויעיד עליו יודע תעלומות שלא ישוב לזה החטא לעולם שנאמר ולא נאמר עוד אלהינו למעשה ידיו וגו' [הושע י"ד:ד]. [5] וצריך להתודות בשפתיו ולומר עניינות אלו שגמר בלבו." (הלכות תשובה ב"ב).³¹ אבל נראה שהרמב"ם אינו סובר שנחיצות עזיבת החטא מקודם הוא מפני שהמתחרט בעודו שרוי בחטא נחשב כטובל ושרץ בידו, כדברי רבינו יונה במי שרגיל לחטוא. שהרי הרמב"ם משתמש בדמיון זה רק בנוגע להמתוודה בלי עזיבת החטא: "כל המתוודה בדברים ולא גמר בלבו לעזוב הרי זה דומה לטובל ושרץ בידו שאין הטבילה מועלת לו עד שישליך השרץ. וכן הוא אומר ומודה ועוזב ירוחם [משלי כ"ח:ג]. (הלכות תשובה א'ג). אבל לגבי המתחרט קודם עזיבת החטא לא הביא הרמב"ם טעם זה.

מ"ח) אם כן, צריכים להבין סיבת קדימת עזיבת החטא וטיבה של קדימה זו לשיטת הרמב"ם. מדברי רבינו יונה, ברור הוא שקדימת עזיבת החטא לחוטא ברגילות הינו במובן קדימה בזמן, ולא רק במובן הגיוני, שאין שום תועלת בחרטה ואין לה מקום בתהליך התשובה קודם העזיבה מאחר שהחוטא נחשב כטובל ושרץ בידו שאין טבילתו מטהרת כלל. אבל לשיטת הרמב"ם, צריכים לחקור אם קדימת עזיבת החטא היא קדימה בזמן

²⁹ גם בעל חובות הלבבות מונה החרטה כעיקר הראשון של התשובה אבל אינו מחלק בין החוטא במקרה לחוטא בקביעות. (חובות הלבבות, שער התשובה, פ"ד). אדרבה, בו בקטע שהציג החרטה כעיקר הראשון, הוא מזכיר גם את "מי שהתמיד על חטאיו". לכן, נראה שבעל חובות הלבבות חולק על רבינו יונה ומקדים החרטה בכל מקרה.

³⁰ בהזדמנות זו, חובה עלי לזכור לברכה ולחיי העולם הבא האי גברא רבה הרב דר' דוד יעקב הלוי אפלבוים הי"ד, שהיה מבחירי תלמידי המובהקים של רבינו וטרח במשך כמה שנים להביא ספרי רבינו לבית הדפוס. רב דוד קידש שם שמים בכל הליכות חייו ולדאבוניו גם נהרג על קידוש השם יחד עם בתו נעוה ע"ה בידי המחבלים הארורים בירושלים עה"ק. רבינו הודה לרב דוד כדלהלן בהקדמת ספר פרח מטה אהרן על ספר מדע: "ואחרון אחרון חביב לתלמידי המצויין איש האשכולות הרב הג' דר' דוד יעקב הלוי אפלבוים (שליט"א) [ז"ל] הרופא הידוע שזכה בפרס יושב ראש כנסת ישראל להצלת נפשות, שעמל ויגע על כתב היד והשקיע בו ימים וליילות שבזכות עמלו ועבודתו רואה החיבור אור." ז"ע.

³¹ במערכת מונחים של התשובה, יש שכוללים בביטוי "עזיבת החטא" גם עזיבת החטא בהווה וגם הקבלה שלא לעשותו בעתיד, ואף הרמב"ם, שהבדיל בין שני המושגים בקטע המצוטט למעלה וחילקם לעיקרים נפרדים של התשובה, כללם בביטוי אחד במקום אחר (ראה קטע נ"א למטה). ולתכלית הבהירות, אתפוש במערכת מונחים של הרמב"ם בקטע המצוטט למעלה ואחלק בין העזיבה וקבלה להבא. ונראה לי שהרמב"ם תיאר את העזיבה בלשון כפולה "שיעזוב החוטא חטאו ויסירו ממחשבתו" משום שמגמתו להביע חיוב השב ביחס להווה. ואם ההזדמנות לחטוא אינו באה לפניו בהווה, חייב לכל הפחות להסיר החטא ממחשבתו בהווה ולשבר תאוותו.

ממש או קדימה הגיונית גרידא, זאת אומרת שיש תועלת בחרטה בלי עזיבה וחל עליה שם תשובה אף שהעזיבה היא עיקרית ויסודית למטרה הסופית או ממבט קונצפטואלי. ונראה שיש חילוקי דעות בנקודה זו.

מ"ט) לדעת רבי מרדכי גיפטר "הסדר הוא שהחרטה באה לאחר עזיבת החטא ולא קודם לה" לפי הרמב"ם מפני "שכל עוד שלא יעזוב החטא אי אפשר שהחרטה תרחיקהו אלא נהפוך הוא שתקרבהו לחטא עוד, ולכן עליו לצאת מקודם מיון המצולה ואחר צאתו יוכשר להתחרט ולהגביר יגונו על מה שעבר." (הרהורי תשובה דף כ"ג.) זאת אומרת, שרגשי חרטה מסוכנים הם וצפויים לשלול תהליך התשובה לגמרי כשהחוטא מתגולל בהם קודם עזיבת החטא. ואולי זהו משום שרגשי חרטה עלולים להוביל לרגשות של דיכאון ויאוש בלב החוטא בעודו שרוי בחטאו, ורגשות אלו מתישים את כח ההתאפקות ושליטת האדם על עצמו. ולפי דברי הרב גיפטר, ברור הוא שהעזיבה צריכה להקדים בזמן ממש. ונראה לי שזהו גם כן דעת רבינו צדוק הכהן מלובלין שכתב: "וזהו מדתן של פושעי ישראל המלאים חרטה, היינו החרטה לבד בלא עזיבת החטא, כי רק על העבר שכבר חלפה הנאתו ואינה עוד מתחרט, אבל אין דעתו לעזוב להבא הנאה זו אם יזדמן לפניו אפילו באותה רגע. וזה אין עליה שם תשובה כלל רק חרטה לבד, שאחר החטא שעברה הנאתו מתחרט חרטה בעלמא בלא מחשבת עזיבת החטא." (תקנת השבין, סימן ט' ד"ה ומה שכתב.) הרי שלדעת רבינו צדוק אין שום תועלת בחרטה קודם עזיבת החטא, לפחות במחשבה, ואין עליה שם תשובה כלל. אלא שלדעת הרב גיפטר החרטה אף מזיק קודם העזיבה, ולדעת רבינו צדוק אינה מעלה ואינה מורידה.

נ) גם רבי מנחם קרקובסקי, בעל עבודת המלך, מסיק שהרמב"ם הקדים עזיבת החטא במובן הקדימה בזמן, שהרי כתב שהרמב"ם סובר "לדבר החלטת שתמיד עזיבת החטא קודם לחרטה והחרטה באה לבסוף." (עבודת המלך ק"ב:.) ובטעם הדבר כתב הרב עבודת המלך בשם הרב אור ישראל (בקונטרס כוכבי אור) שאי אפשר לחוטא להרגיש החרטה כיאות קודם שיעזוב חטאו וירבה לעשות הטוב. ובהעדר שלימות החרטה, קבלת החוטא שלא לשוב לחטאו לעולם פגומה ורפויה היא ואין ביכולתו לקחת את הקב"ה לעד על תוקף קבלתו כדרוש לפי הרמב"ם.³² אמנם לנימוק זה אין הכרח לומר שצריך השב להקדים עזיבת החטא בזמן, שהרי אין בו שום פסילה של החרטה מלהועיל באיזו מידה בתהליך התשובה גם קודם העזיבה, אלא שהחרטה אינה בשלימותה בלי העזיבה ואינה מספקת כבסיס לקבלה על העתיד. לכן נראה שלפי הרב אור ישראל אפשר לפרש שקדימת העזיבה קדימה הגיונית היא לשיטת הרמב"ם מסיבת נחיצותה לשלימות החרטה ובסופו של דבר גם לקבלה על העתיד. אבל מבחינה זמנית, שפיר יכולה החרטה לבא מקודם. וכן כתב רבינו המבי"ט בהדיא שהחרטה לבד בלי עזיבת החטא מועיל קצת. (בית אלקים, שער התשובה, פרק י"ב.)

נ"א) וקשה לדעת הרמב"ם, הגם שהקדים עזיבת החטא לשאר רכיבי התשובה בפרק ב' מהלכות תשובה כנ"ל (קטע מ"ז), בפרק א' לכאורה הפך הרמב"ם את הסדר: "כיצד מתודין אומר [1] אנה השם חטאתי עויתי פשעתי לפניך ועשיתי כך וכך [2] והרי נחמתי ובושתי במעשי [3] ולעולם איני חוזר לדבר זה." (הלכות תשובה א' א') בנוסח זה, המושג של עזיבת החטא כלול יחד עם קבלה על העתיד בהביטוי לעולם איני חוזר לדבר זה. אחרת אין זכר בנוסח הוידוי של הרמב"ם לעזיבת החטא שהיא מעיקרי התשובה. וכבר למדנו שלפי הרמב"ם השב "צריך להתודות בשפתיו ולומר עניינות אלו שגמר בלבו," היינו עזיבת החטא, קבלה על העתיד והחרטה. (הלכות תשובה ב' ב'). הרי שהרמב"ם הזכיר בפרק א' הנחמה והבושה, היינו החרטה, קודם עזיבת החטא וקבלה על העתיד.

נ"ב) הרב גיפטר תירץ "שבתשובה שבלב הקודמת לוידוי אי אפשר שיתחרט לפני העזיבה וכמו שנתבאר אבל אחרי שכבר שב ונחם בלב ודאי שסדר הדברים בוידוי פה הוא החרטה על העבר בחטא שמפרש בוידוי ואחר

³² ראה הארה 8 למעלה. ולפי דברי הרב אור ישראל אפשר להבין סדר דברי הרמב"ם בביאור "מה היא התשובה" שכתב: (1) "שיעזוב החוטא חטאו . . ."; (2) "ויגמור בלבו שלא יעשה עוד . . ."; (3) וכן יתנחם על שעבר . . ."; (4) "ויעיד עליו יודע תעלומות . . .". שהתנאי הרביעי, ויעיד עליו וגו', שייך לכאורה לתנאי השני, ויגמור בלבו וגו', ששניהם עוסקים בקבלת החוטא שלא לשוב לסורו, ולמה הפסיק הרמב"ם ביניהם בתנאי השלישי שעוסק בצורך החרטה? והרב אור ישראל תירץ שאי אפשר שיעיד יודע תעלומת על החוטא קודם שיתחרט כראוי, שהרי קבלת החוטא להבא חסרה היא בלי חרטה גמורה. לכן, החרטה צריכה לבא קודם עדות יודע תעלומת כדי להשלים מידת קבלת החוטא להבא.

כך העזיבה וקבלה על העתיד. " (הרהורי תשובה דף כד.) יוצא מדבריו שהרמב"ם הקדיש תחילת פרק א' מהלכות תשובה לסדר הוידוי בפה והקדיש תחילת פרק ב' לסדר התשובה בלב. בסדר התשובה יש לעזיבה קדימה בזמן. אבל, באופן פרדוקסי, לחרטה זכות הקדימה ההגיונית בסדר הוידוי. וקשה להבין הקדימות ההגיונית של דבר שלדעת הרב גיפטר מזיק ושלל תהליך התשובה כשהוא בא בתחילה בסדר המעשי. (ראה קטע מ"ט למעלה.)

נ"ג) מו"ר רבי אהרן הלוי נקט דרך אחרת בהבנת דברי הרמב"ם על פי סברתו שיש שני מחייבים של מצוות התשובה והוידוי - (1) כפרה על מעשה העבירה; (2) והפקעת השם רשע של החוטא.³³ בפרק א' מהלכות תשובה, הרמב"ם מבאר את סדר הוידוי (ובעקיפין, גם עקרי התשובה) מצד המחייב של כפרה. וממבט הכפרה, החרטה על העבר היא העיקר, והעזיבה וקבלה להבא הן תנאים משניים כדי שלא ייחשב השב כטובל ושרץ בידו. אכן, בפרק ב' הרמב"ם מבאר את עקרי התשובה (ובעקיפין, גם סדר הוידוי) מצד המחייב השני, הפקעת השם רשע של החוטא. ולגבי שינוי זה בחזקת הגברא, העיקר הוא העזיבה וקבלה להבא, והחרטה היא תנאי משני. (פרח מטה אהרן על מפר מדע להרמב"ם 176-177.) ואולי תכלית החרטה כתנאי משני בהפקעת השם רשע היא לחזק ולעודד הקבלה להבא, כדברי הרב אור ישראל, כנ"ל (קטע נ').

נ"ד) נמצאנו למדים לדעת מו"ר רבי אהרן הלוי שאין מוקדם ומאוחר בתשובה מבחינת הזמן, אלא שיש קדימה הגיונית לחרטה או עזיבת החטא המשתנית לפי המגמה ההלכתית, או על הכפרה או על הפקעת השם רשע של החוטא. ולפי זה, הבחירה ביד השב לסדר תשובתו באופן המתאים לאופיו, מזגו, כשרונותיו ומצבו הרגשי, בלי מגבלות פורמליות, ובלבד שבסופו של דבר יקיים למיטב יכולתו עיקרי ותנאי התשובה הנחוצים לכפרה ולהשתנות מעמדו לטוב. וזה מתישב היטב עם מה שהבאנו למעלה (קטע כ"ט) מהשל"ה הקדוש וספר סדר היום כי אופן התשובה תלוי בכל יחיד ויחיד ואין שייך בה גזירה, שכל חוזר בתשובה מוכרח לסלול ולפנות דרך מיוחד לעצמו.

נ"ה) ולולא דמסתפינא, הייתי מציע שאפילו לשיטות הסוברים שסדר עיקרי התשובה מעכב, סוף כל סוף התשובה נובעת ישירות מהקדוש ברוך הוא בכבודו ובעצמו, ודוחה משפט התורה, הנבואה והחכמים ופורצת כל הגבולות שקבעו, כמו שכתב רבינו צדוק הכהן מלובלין. (ראה הערה 14 למעלה.) וזה עד כדי כך ש"אפילו כל מה שאמרו חכמים ומפורש בנביאים ובתורה שאין תשובה מועלת, מצד הקב"ה עצמו... הוא אומר יעשה תשובה ונתכפר הכל לגמרי." (תקנת השבין, אות ג' ד"ה וגדולה.) כל שכן בתחום התשובה עצמה. והגם שיש מקום להסתייג מעיכוב קטא-הלקתי כזה ליישום ההלכה, או לטעון שכוונת רבינו צדוק היא שהתשובה פועלת באופן פלאי זה רק כשהתשובה בשלימותה ההלקתית והרוחנית, לקושטא דמילתא נראה לי שכמה מהראשונים וגם הסבא מקלם כבר המתיקו את קפידת ההלכה בנושא התשובה ונטו לכיוון זה, לוא במקצת, באמרם שהמכיר עוונותיו בליבו ועל ידי זה הוא פתוח להשתנות ולקבל תוכחה, אף שלא שב בכלל

³³ לפירוש רבינו בדעת הרמב"ם, גם התשובה וגם הוידוי נכללים במצווה אחת של "והתודו את חטאתם אשר עשו" (במדבר ה'ז'), ומכל מקום הוידוי מעכב רק לענין הכפרה, אבל לא לענין הפקעת השם רשע. (פרח מטה אהרן על ספר מדע להרמב"ם 174-175.) ובה תירץ קושית המנחת חינוך המפורסמת - היתכן שהוידוי מעכב בכל עבירות שבתורה כשיטת הרמב"ם, והלא הגמרא אומרת (קידושין מ"ט): שאפילו רשע כל ימיו שאמר לאישה "הרי את מקודשת לי על מנת שאני צדיק גמור" הרי היא מקודשת מכה האפשרות שהרהר תשובה בלבו, והא עדי הקידושין ראו שלא התודה בפה? ותירץ רבינו שהתשובה בלב סגי להפקיע השם רשע מהגברא, ווידוי בפה נחוצה הוא להשגת הכפרה בלבד. ולהדגיש שהפקעת השם רשע וכפרה הם שני דברים נפרדים, כתב רבינו: "שיטת רבי במס' שבועות יג ע"א היא שיום הכיפורים מכפר על כל עבירות שבתורה אפילו בלי תשובה. ולפי דעת הרמב"ם בפ"א מהל' תשובה ה"ב בזמן בית המקדש שעיר המשתלה מכפר על קלות (עשה ולא תעשה) אפילו בלא תשובה. היתכן שלפי רבי, או לפי שיטת הרמב"ם בזמן בית המקדש, כל רשע במוצאי יום הכיפורים יהיה כשר לעדות?!" (פרח מטה אהרן, שם.) במקרים אלו שהזכיר רבינו, החוטא כן השיג את הכפרה, אבל עדיין עומד ברשעו כל זמן שלא שב בתשובה, ואסור לאכול משחיטתו והוא פסול לעדות. וכן להיפך, מי שחזר בתשובה הפקיע השם רשע מעליו ושחיטתו כשרה והוא כשר לעדות, אבל בלי וידוי בפה אי אפשר לו להשיג הכפרה לדעת הרמב"ם.

(ומכל שכן אם קיים אחד מעמודי התשובה אפילו בחלקו או שלא כסדר), מפיק רצון טוב ואריכות אפים מלמעלה. (ראה קטע י"ב והערה 6 למעלה.)

נ"ו) ואסיים בציטוט מדבריו המאירים של רבינו המבי"ט בנושא זה (בית אלקים, שער התשובה, פרק י"ב):

ואחר שנתבאר ענין התשובה כי היא החרטה ועזיבת החטא, נאמר כי אינן כשאר המצוות שהעושה חלק המצווה אין לו חלק שכר המצווה, כמו שתאמר מצות ציצית הוא בד' הכנפות והעושה ציצית בג' כנפות לבד, אינו מקיים ג' חלקי המצוה שהרי ד' ציציות מעכבין זה את זה והרי הוא כאילו לא עשה שום דבר, ואולם התשובה גם כי אינה שלימה עד שתהיה בחרטה לשעבר ועזיבת החטא לעתיד, עם כל זה החרטה לבד בלי עזיבת החטא מועיל קצת, וכן עזיבת החטא בלא החרטה. . . . ואפילו בהשבתו אל לבו לשוב בלי קיום שום חלק מחלקי התשובה ההכרחיים מיקל האדם מעונשו, וכמו שלמד הר"ן ז"ל דבר זה בסוף דרש ועתה ישראל. . .

גמרת, תודות לא-ל, ולו דומיה תהילה.